

THÖKÖLY IMRE FEJEDELEM HALÁLÁNAK 300. ÉVFORDULÓJÁRA

R. VÁRKONYI ÁGNES

THÖKÖLY POLITIKÁJA ÉS MAGYARORSZÁG ESÉLYEI A HATALMI ÁTRENDEZŐDÉS IDEJÉN*

„Azok kik nagy tényeket egy két ember személyes dicsvágójának vagy önző érdekeinek szeretnék tulajdonítani, itt is rosszul magyarázzák a történetet...”

Salamon Ferenc

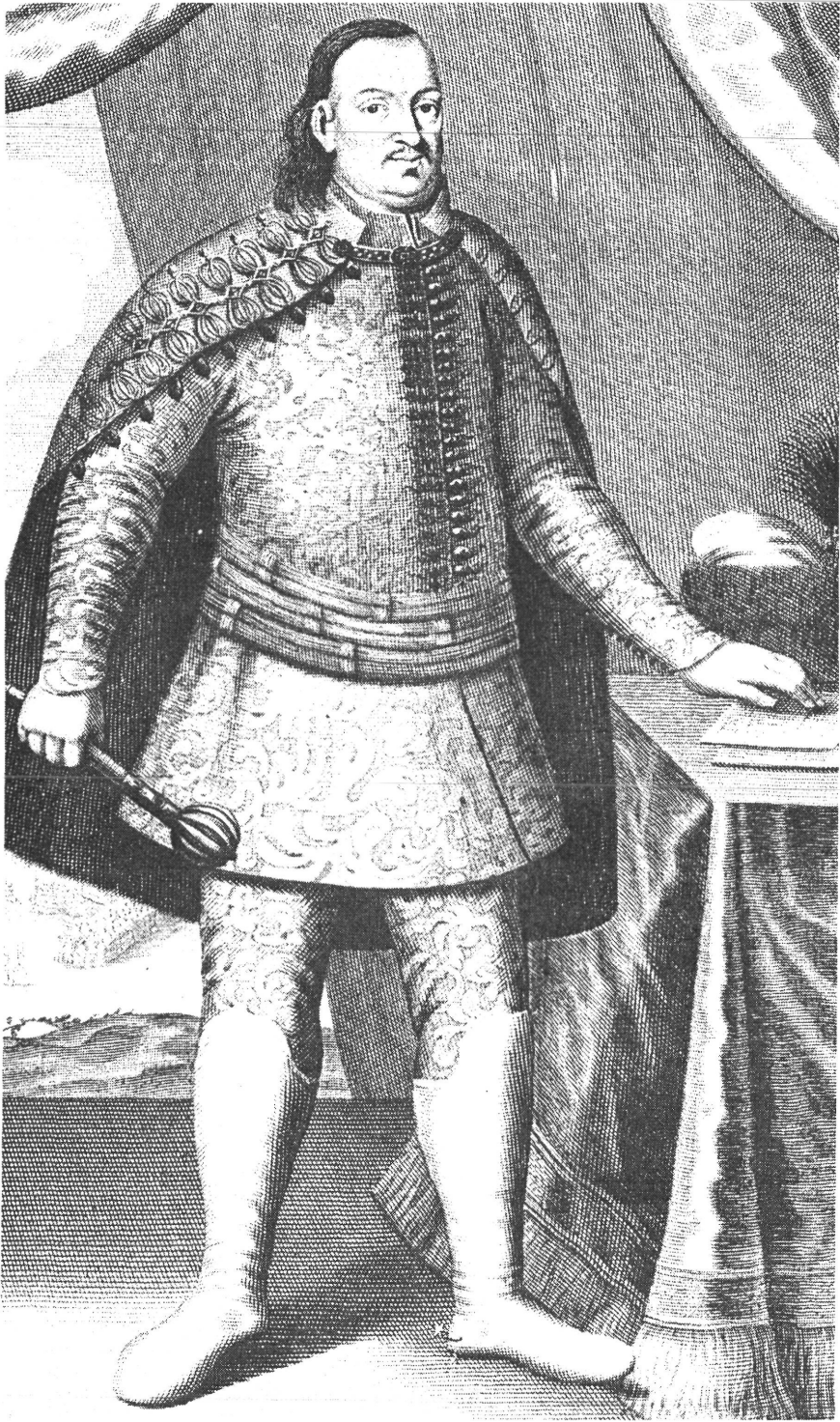
Thököly Imre fejedelem 1685 őszi a török fogságban vezetett naplójában közli: „Valamint tegnap, úgy ma is írással töltöttem az időt, Erdélyből való kijövetelemtől fogva lett dolgaimnak s életemnek folyását tévén le rövideden.”¹ Ha ez az önéletrajzrészlet meglepne, most könnyebben válaszolhatnánk a kérdésre: vajon Thököly politikája mennyiben segítette, vagy terhelte a magyar állam önállóságának esélyeit az európai hatalmi átrendeződés idején. Thököly történelmi jelentőségének egyik fontos, ha nem legfontosabb alapkérdését még Szekfű Gyula fogalmazta meg: „Thököly felkelése összefonódva az általános európai érdekekkel nagyobb hatással volt a magyarság fejlődésére, mint akár Bethlen, akár Rákóczi György hadjáratai...”² Majd mintegy a kérdés megoldatlanságát is jelezve, következett a kissé költői megfogalmazott sajnálatos fejlemény: Thököly „a török karjaiba vetette magát”. Ezzel az utóbbi fontos fordulattal rengeteget foglalkozott a régebbi és az újabb szakirodalom. Az előbbi megállapítás, hogy Thököly felkelése összefonódott az általános európai érdekekkel, csaknem teljesen feledésbe merült. Áttekintésünkben erről vázolunk néhány, eddig számba nem vett tény vagy összefüggést.

---

* A Vaján 2005. október 14-én Thököly Imre fejedelem halálának 300. évfordulójára rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kibővített, jegyzetekkel ellátott változata.

¹ 1685. november 9. Pinter. Késmárki Thököly Imre fejedelem maga kezével írott naplója 1685. és 86-ból. In: Késmárki Thököly Imre napló, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. (Közli *Thaly Kálmán*.) Monumenta Hungariae Historica (a továbbiakban: MHH) XXIV. II. k. (a továbbiakban: Thököly napló) Budapest, 1873. 259. o. Nem tudjuk, hogy esetleg könyvei és iratai között, nem ezt az életrajzt fedti: „57. Vita Principis Emerici Thököly.” Uo. 659. o.

² *Szekfű Gyula*: A XVII. század. In: *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet. IV. k. Budapest, 1935. 202. o. – Korábban már idéztem: *R. Várkonyi Ágnes*: Opponensi vélemény Varga J. János Magyarország és Európa 1682–1684 című akadémiai doktori disszertációjáról. 2002. augusztus 15. Kézirat.

Kortársaktól a különböző korabeli szaktörténészekig Thökölyről rendkívül eltérő vélemények születtek. Jellemző például, hogy Lipót császár és magyar király (1655–1705) két életrajza mennyire különbözően örökítette meg. Mindkét életrajz udvari történetíró műve, véleményük Thökölyről mégis nagyon különböző. Az ifjú késmárki gróf politikájáról Gottlieb Eucharius Rinck megértéssel ír, és „bűné”-ről csak azután beszél, hogy az oszmánokkal szövetkezett. Bár Rinck a magyar viszonyokat nem ismerte, és a források is korlátozottan álltak a rendelkezésére, tárgyyszerű ismertetésre törekedett.³ Ezzel szemben Franciscus Wagner jelentős egykorú forrásanyagot ismertető művében Thököly egyszerűen nem más, mint „rebellis”, a császár hívei körében gúnynévként használt „kuruc”, sőt mi több, bűnös, aki az egyetemes Monarchia Austriacá-t és az egész kereszténységet veszélyeztette.⁴ Az egykorú újságok, relációk, pamfletek hangnemét az aktuális Habsburg–Bourbon ellentét határozta meg. A Habsburg országok propagandája a politikai pályán feltűnő Thökölyvel jobbra kedvezően, esetleg várakozóan foglalkozott, s főleg csak 1683 után használta „a kereszténység ellensége”, a „török bérenc” minősítéseket.⁵ A francia sajtó viszont elismeréssel írt róla, miként az angol propaganda is. Reálisan tájékoztat tehát a kor jelentős írója, Jean Le Clerc, hugenotta pap és tanár Thököly-életrajzában, amikor azt írja: személye iránt sok éve érdeklődik egész Európa. Az életrajz páratlan könyvsiker lett, két francia kiadását angol fordítása követte. A második, illusztrált kiadás megvolt John Locke könyvei között is. Az 1681. évi országgyűlés vallásügyi tárgyalásairól buzgón jelentenek a holland követek, és az Angliából menekülni kényszerült John Locke amsterdami illegális szállásán csak legbensőbb barátját, a Thököly életrajzát megíró Le Clerc-et engedi magához, nyilván így került az *Epistolae de tolerantia* szerzőjének könyvtárába az első mű Magyarország talán legtöbbet vitatott személyiségéről.⁶

Számításba véve, hogy Thököly vállalkozása szorosan összefonódott a francia politikával és a török háborúval, feltűnő, hogy személye iránt külön is mennyire nagy volt a nemzetközi érdeklődés. Dokumentumok sokasága maradt utána. Ennek csak egy része van feltárva. Naplóinak többsége elveszett, vagy lappang. Hatalmas hivatalos és magán levelezése, katonai iratai, kiáltványai, francia, lengyel, angol, török, ausztriai kapcsolatainak iratai s a különböző irányzatú nemzetközi sajtó anyagának csak töredékét ismerjük.

³ Rinck, Gottlieb, *Eucharius: Leopolds des grossen Röm. Kaysers wunderwürdigen Leben und Thaten aus geheimen Nachrichten eröffnet und in vier Theile getheilt.* I–IV. Leipzig, 1709. Vö. Coreth, Anna: *Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit 1620–1740.* Wien, 1950.; Csáky Móric: *Thököly Imre képe az osztrák történetírásban.* In: *A Thököly felkelés és kora.* (Szerk. *Benczédi László.*) Budapest, 1983. 266–267. o.

⁴ Wagner, Franciscus: *Historia Leopoldi Magnis Caesaris Augusti.* I–II. Augustae Vindelicorum, 1719–1731. – Csáky 1983. 267–268. o.

⁵ Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. (Műfordítók Hajnal Gábor, Jánossy István, Képes Géza, Somlyó György. A függeléklet írta Czenneré Wilhelmb Gizella.) Budapest, 1976.; Csapodi Zoltán: A Thököly-felkelés visszhangja a Német-római Birodalom területén. *Aetas*, 1995. 1–2. sz.; G. Etényi Nóra: Közzétett sikerek, eltitkolt kudarcok, politikai propaganda a XVII. század végén. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK), 116 (2003). 3–4. sz. 670–695. o.

⁶ *Histoire d’Emeric comte de Tekeli, ou Mémoire pour servir à sa Vie.* A Cologne, chez Jacques de la Vérité. 1693., 1694.; *Memoirs of Emeric Count Teckely.* London, 1693. Vö. Köpeczi, 1976. 264–268. o.; R. Várkonyi Ágnes: *Pro quiete regni – Az ország nyugalmaért.* A vallási toleranciát törvénybe iktató 1568. évi országgyűlés 425. évfordulójára. *Protestáns Szemle*, LV. (II. új) évfolyam 4. sz. 260–277. o.

Raadásul folyamatosan kerülnek elő jelentős dokumentumok, amelyeknek összegyűjtése, áttekintése messze meghaladja egyetlen ember erejét, és még nagyon sok feltárára vár. Első és máig nélkülözhetetlen monografikus életrajzát 1888-ban adta ki Angyal Dávid, gondosan felhasználva az akkor elérhető forrásanyagot. Természetes, hogy a forráskritika adott szintjén ez a nagyszabású mű akarva-akaratlanul hiteles tájékoztatásnak vette a különböző elfogult vagy manipulált kortársi megítéléseket. Könyve nyitott kérdések sorát vázolta fel, mégis a legfőbb hiányt, amit már Szilágyi Sándor hangsúlyozott, hogy Magyarország története mindaddig csonka, amíg nincs feltárva és megírva a diplomácia története, az elkövetkezendő időben senki nem pótolta.⁷ Az azóta előkerült újabb források, az új szempontok, a bécsi levéltárakban végzett szisztematikus kutatások alapján tárgyyszerű életrajza pedig, amely az európai viszonyokkal összefonódott kapcsolatát tárta fel, máig hiányzik. Ezt a hiányt lehetetlen egyetlen tényezőre visszavezetni.

Megnehezítette Thököly politikájának jobb megismerését az életpályáját terhelő töreszek sokasága, s az a körülmény, hogy a szakirodalom ezeket kizárólag vagy a francia és főleg a török befolyással, vagy Thököly személyiségével azonosította. S Thökölyre is rávetült a kuruc-labanc romantikus szemlélet szélsőséges minősítése, minden következményével együtt.

Áttörést a nem könnyű körülmények között az 1960-as, 1970-es években kibontakozó magyar történetírás hozott. Megindult a romantikus szemlélet kritikája, és új társadalomtörténeti igény érvényesült. Két konferencián vették számba a kutatók a megoldandó alapkérdéseket. Az első Vaján zajlott 1975 októberében, s az előadásokat követő, a késő éjszakába nyúló viták és beszélgetések fogalmazták meg az új kutatási irányokat.⁸ Az ott elhangzottak legfőbb jelentősége abban állt, hogy megalapozták és mintegy előkészítették a Hajdúszoboszlón 1978-ban, a felkelés 300. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi konferenciát. Ez utóbbi résztvevői, hazaiak és külföldiek új forrásokat mutattak be, és a Thököly-kérdést kiemelték az agyondramatizált Habsburg-török régi sémákból, tágas társadalmi és európai összefüggésekbe illesztették, s a Habsburg birodalmi politikát és a hanyatló török erejét feltáró hosszú távú kutatásokra adtak irányt. Benczédi László kisebbfajta monográfiában is összefoglalta az itt hangsúlyozott államszervezői munkát.⁹ Maksay Ferenc elsőnek mutatta ki Thököly korszerű igényű gazdaságirányító tevékenységét.¹⁰ Túlhaladottnak minősült az a megrögzött vélemény, mintha a felsőmagyarországi fejedelemség eleve a török kreációja lett volna. Köpeczi Béla a nemzetközi kapcsolatok és főleg a propaganda szférájában keletkezett hatalmas forrásanyag feltáráásával nemcsak Thököly nemzetközi jelenlétére irányította a figyelmet, hanem félreérthetetlenül jelezte, hogy az Oszmán Birodalmat már számottevő diplomáciai és

⁷ Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre 1657–1705. I–II. k. Budapest, 1888.

⁸ Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmával, 1975. október 18. (Szerk. Molnár Mátyás.) Vaja, 1975.: Benczédi László: Thököly Imre és fejedelemsége. 3–22. o.; Esze Tamás: Thököly Imre és Vay Ádám. 23–32. o.; Köpeczi Béla: Thököly a korabeli külföldi politikai irodalomban. 35–45. o.; Hopp Lajos: Thököly lengyel ügyeiről. 46–60. o.; Varga Imre: Thököly a magyar irodalomban. 61–78. o.

⁹ Benczédi László: A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. In: Thököly és kora. 1983. 9–22. o.; Uő: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Budapest, 1980. (Értekezések a történettudományok köréből új sorozat 91.) 84–140. o.; Uő: A Thököly-felkelés (1678–1685). In: Magyarország története 1526–1686. (Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. R. Várkonyi Ágnes.) II. k. 1221–1272. o.

¹⁰ Maksay Ferenc: Thököly szepesi kamarája. In: Thököly és kora. 1983. 23–40. o.

gazdasági kapcsolat illesztette be a korabeli Európába.¹¹ Claude Michaud és Vojtech Kopčan a francia és a török politika rendkívül sokrétűen összekapcsolódó jellegét a magyar kutatók számára addig elérhetetlen forrásanyag alapján mutatta be.¹² Zygmunt Abrahamowicz, a nemzetközi hírű lengyel turkológus Thököly és Sobieski változó kapcsolatát korrekt módon ismertető előadásában, 1978 októberében, akaratlanul is különleges hangsúlyt kapott a következő mondat: a lengyel nép sohasem felejtí el, hogy a magyarok szálltak először szembe a törökökkel.¹³

Különösen érdekes, mindennemű romantikát elvető eredményt hozott a felkelés társadalmi alapjainak vizsgálata. Varga János kimutatta, hogy a felkelés azokon a területeken ragadta magával a jobbágyságot, ahol szabad költözési joggal éltek.¹⁴ Rácz István pedig – ott, ahol a város, Hajdúszoboszló büszkén emlékezett rá, ő adott helyet a bujdosók gyűlésének, amelyen Thökölyt az Erdélyből is kijött katonaság, a hadsereggé szervezett bujdosók fővezérékké választották – előadásában kifejtette, hogy a felkelés idején Bocskai telepítéseinek lakói inkább a Habsburg császár és magyar király pártján álltak.¹⁵ Nagy László Thököly hadseregének származási összetételét, harci értékét és mentalitását elemezte, a mesék világába utasítva azt a régi romantikus nézetet, mely szerint Thököly hadinépe gögös, hetyke, kirekesztő szalon-kurucok vagy lelkes operettfigurák rendetlen gyülekezete lenne.¹⁶ A Szakály Ferenc előadásában ismertetett tényanyag jelentősége viszont, amint a továbbiakból látjuk, csak a török szövetség mélyebb megértésével vált nyilvánvalóvá.¹⁷ Péter Katalin a nemzeti kérdéstről folyó vitában (1960–1961) még szinte tabunak számító témát, a Thököly-felkelés idológiáját vizsgálta, Petneki Áron pedig a régi magyar történetírás egyik legjobb, de elejtett fonálát vette fel, amikor az akkoriban fellendülő nemzetközi érdeklődéssel lépést tartva Thököly udvarát vázolta fel. A személyiségéről kedvezőtlen, az utókor szemében kritikus, sőt elítélendő vonásokat megőrző II. Rákóczi Ferenc Vallomásainak sokat idézett részleteiről kiderült, hogy az egykorú forrásokkal összevetve és a szövegértelmezés kritikájával vizsgálva, más volt a viszony a feleség, Zrínyi Ilona tíz-tizenkét éves fia és az ifjú férj és mostohaapa között, mint a felszínesen, a XIX–XX. századi nézeteket visszavetített és kiragadott idézetek mutatták.¹⁸ A nem kevésbé jelentős további előadásokban bővelkedő konferencián – amint majd lesz még róla szó – szinte katarzis erejű vita is lezajlott.

Hosszú távra érvényes kutatási programjával és az elhangzott új elméleti felismerésekkel a konferencia ha nem is látványos, de lényegbevágó eredményekkel szolgált a Thö-

¹¹ Köpeczi, 1976.; *Uő*: A Thököly-felkelés és a külföldi szövetség. In: Thököly és kora. 1983. 89–102. o.

¹² Michaud, Claude: XIV. Lajos keleti politikája. Nointel márkí követsége a török Portán. In: Thököly és kora. 1983. 103–110. o.; Kopčan, Vojtech: A török Porta Thököly-politikája. uo. 119–128. o.

¹³ Abrahamowicz, Zygmunt: Sobieski és Thököly. In: Thököly és kora. 1983. 111–117. o. – Az említett mondat, bővíve: uo. 111. o.

¹⁴ Varga János: A Thököly-kor parasztsága. In: Thököly és kora. 1983. 51–58. o.

¹⁵ Rácz István: Thököly és a hajdúvárosok. In: Thököly és kora. 1983. 83–88. o.

¹⁶ Nagy László: Thököly hadserege. In: Thököly és kora. 1983. 41–50. o.

¹⁷ Szakály Ferenc: Az 1670-es évek Habsburg-ellenes mozgalmai és a hódoltsági magyar feudális hatalom. In: Thököly és kora. 1983. 59–68. o.

¹⁸ Péter Katalin: A múlt és a jelen a Thököly-felkelés ideológiájában. 199–204. o.; Petneki Áron: Splendor Thökölyanus (Thököly udvartartása). 205–214. o.; R. Várkonyi Ágnes: Kritika és Emlékezet (Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly-képeiről.) 215–256. o. Valamennyi: Thököly és kora. 1983.

köly-kérdés letisztulása érdekében. Talán már túl vagyunk az egysíkú megítéléseken, és a korszak történetéről kialakult átfogóbb szemlélet, finomabb forráskritikai módszerek és újabb források segítik a valóság jobb megközelítését. Jellemző és biztató, hogy amíg Csáky Móric megállapítása 1980-ban még a valóságos viszonyokat vázolta, amikor megállapította, hogy Thökölyről a későbbi osztrák álláspontot az udvari történetírás sötét képe, szélsőséges gondolkozásmódja alakította, ma már a tárgyyszerű megismerés igénye érvényesül.¹⁹

Gyors váltások ideje

Thököly történelmi jelentősége, megértésének kulcsa a kor jellegében rejlik. Ez a kor a nagy változások kora, átmeneti idő. A magyar társadalomnak az ország addigi történelmében egyik legnagyobb feladatát kellett végrehajtania. Messziről tekintve a változás egyszerű. Visszafoglalták a másfél évszázad óta török megszállta területeket, és az ország döntés-kényszerbe került: merre, hogyan tovább. Az alternatívákat az ország működőképessége, az országegyesítés igénye szabta meg, szoros összefüggésben az európai változásokkal.

Európa a harmincéves háború után békére vágyott, a vesztfáliai békerendszer (1648) alapelve volt, hogy az érdekek egyeztetésével, megegyezéssel biztosítani kell az országok egymás mellett élését, nyugalmas gyarapodását, a biztonságos kereskedést, mert a pusztító és szörnyű háború, az új tűzfegyverekkel Európát harminc évig lángba borító küzdelem nem ismétlődhet meg többé.²⁰ Csakhogy e szép elv megvalósítása előtt azonnal óriási akadályok tornyosultak: a török új hódításokkal akarta megoldani belső válságait, az európai nagyhatalmak között pedig felborult az erőegyensúly. Új szakaszába ért a Habsburg–Bourbon ellentét, Anglia és Hollandia uralma a tengeren megkerülhetetlen hatalmi tényezőt jelentett a Kontinensen is. Svédország félreérthetetlenül a fegyverek erejével érvényesítette igényét a Baltikum kikötőire, és Oroszország egyre inkább tényező lett az európai politikában. Mindez felgyorsította a hatalmi erőviszonyok átrendeződésének folyamatát. Egyrészt a vesztfáliai normákat érvényesítő igények, elvárások, kísérletek újfajta, felgyorsult politikai tempót diktáltak. Másrészt – talán éppen ezért – Európában veszélyes háborús góccok alakultak ki, régen lappangó ellentétek robbantak ki hirtelen.

Alapvető európai érdek volt, hogy megszabaduljanak a török hatalomtól. Ez azonban több részletérdekebe ütközött. A vasvári béke kereskedelmi szerződéssel pecsételte meg a Habsburg–török viszonyt, erre Franciaország hosszú szünet után ismét követet küldött Konstantinápolyba, fogadta a török követet Párizsban, és kereskedelmi szerződést kötött

¹⁹ Erich Zöllner még elfogadta az 1683. évi császári propaganda megállapítását, hogy Kara Musztafa nagyvezírt Thököly ambíciói indították a bécsi hadjáratra. Zöllner, Erich: *Geschichte Österreichs*. Wien, 1962. és az 1990. évi 8. kiadás alapján készült Ausztria története. (Ford. Bojtár Endre. Szakmailag ellenőrizte Engel Pál.) Budapest, 1998. 194. o. Az elérhető legújabb magyar munkákat is felhasználva, Thomas Winkelbauer már lényegesen árnyaltabb képet vázol. Winkelbauer, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter. Teil I. In: Österreichische Geschichte 1522–1699.* (Hrg. von Herwig Wolfram.) Wien, 2003. 161–164. o.

²⁰ A vesztfáliai béke jelentőségét több tanulmányomban hangsúlyoztam. Vö. R. Várkonyi Ágnes: *Buda expugnata. Europa et Hungaria 1683–1718. Történeti bevezető.* In: *Buda expugnata Europa et Hungaria, 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai.* (Szerk. Bariska István, Haraszti György, Varga J. János.) Budapest, 1986. 22. o. Továbbá jelentőségére a Habsburg Birodalom országaiban Winkelbauer, 2003. T. I. 313., 319. o.; Wagner, Hans: *Die kaiserlichen Diplomaten auf den Westfälischen Frieden kongreß.* In: Zöllner, Erich (Hrg.): *Diplomatie und Außenpolitik Österreichs.* Wien, 1977. 59–63. o.

a Portával (1673), miként Hollandia (1668), Velence (1671) és Anglia is (1675) szerződésekkel megerősített pozíciókban kívánt jelen lenni a Török Birodalom piacain.²¹ Az új hatalmi egyensúly megteremtését célzó, az erőviszonyokat átrendező folyamat magában foglalta a török európai hatalmának szükségszerű visszaszorítását is. Mindez közvetlenül vagy közvetve áthatotta Közép-Európát, keleti térségeivel, Magyarországgal együtt.

Ebben az 1648–1714 között több mint fél évszázadot átfogó folyamatban gyors változások követik egymást. Az ilyen időszakra jellemzőek a gyorsan feltűnő és ellobbanó esélyek. Az esély fogalmát a lehetőség, a kilátás, a folyamatok közben a rövidebb, célratörőbb utat kínáló megoldások értelmében használom. Könnyű elmulasztani, ugyanakkor sarokba szorított helyzetben is vannak esélyek a kitörésre.

Magyarország érdeke egybevágott az általános európai érdekekkel, közvetlen céljait a sajátos viszonyok szabták meg. Vissza kellett állítani az 1670–1673-ban elvett alkotmányt. El kellett érni, hogy a Habsburg Birodalom vállalja a török háborút. A Királyságnak nincs korszerű hadereje, amellyel rendelkezhetnék, de az ország tele különböző fegyveres csoportokkal.²² A három országrész társadalma már megteremtette az anyanyelvben, a gazdasági egymásrautaltságban és a vallások és nyelvek különbözősége ellenére is az átélt történelem és a kereszténység közösségében az ország egységét, de ez az egység a politikai hatalom szintjén még megteremtésre vár. Legfontosabb követelmény pedig, hogy Magyarország mint állam, mint integer ország legyen jelen a nagy horderejű változásokban, a török kiűzésében, a megújuló Európában, mert a magyar alkotmány és egyáltalán az állami lét jövője különben nehezen biztosítható.

Thököly működése ennek a hosszú folyamatnak legnehezebb, intenzív szakaszára esett. Ez átmeneti idő, a hosszú távon belül az intenzív faktor, amikor gyors váltások és hirtelen változások követik egymást. A fontosabb fordulatokon végigfutva látható, hogy nagyon különböző helyzetekben kellett kiutat találni. 1678–1680-ban országos kormányzati válság követelt változást, 1681-ben az országgyűlés és az elsikkadt reform kívánt megoldást, 1682-ben a küszöbön álló török háború előrelátható pusztításait kivédő módszereket kellett kialakítani, 1683-ban Bécs ostroma és a felmentésével bekövetkező fordulat igényelt új politikát, majd 1684-ben a garancia nélküli császári kegyelem vagy a török elleni erők táborába szuverén módon való átállás dilemmájából kellett kiúthoz jutni, végül a háborút lezáró karlócai béketárgyalásokon fellelni az esélyt, hogy az ország bekerüljön a békébe. A kérdésre, hogy amit Thököly végbevitt, amit tevékenysége sikerével és kudarcaival együtt megtestesített, hogyan fonódott össze az európai változásokkal, és milyen esélyt adott Magyarországnak, úgy találhatunk tárgyszerű választ, ha ezeket a gyors váltásokat vizsgáljuk meg. Hiszen Thököly az átmeneti kor változó éveinek történelmi személyisége volt. Vállalta – Gyöngyösi István verses elbeszélésének kulcshavával – a labirintus-helyzetekből kiutat keresők borzasztó kockázatait.

---

²¹ R. Várkonyi, 1986. 26. o.

²² Czigány István: Új katonai berendezkedés Magyarországon, 1683–1703. HK 116 (2003). 3–4. sz. 715. o.; Zachar József: Magyar katonaság a hegyaljától a Tiszahátig, 1697–1703. uo. 742–758. o.

Az 1670-es évek végén Magyarországon súlyos politikai, társadalmi válság alakult ki. Oka összetett. 1670-ben a Habsburg kormányzat a Wesselényi-összeesküvés koncepciójával indokolva hatályon kívül helyezte a magyar alkotmányt, önkényuralmi rendszert vezetett be. Az új központi kormányzati intézmény, a Gubernium azonban csődöt mondott, mert kiélezte a belső ellentéteket, és anarchikus viszonyokat teremtett, működése már 1677-ben csaknem megszűnt, de még tovább létezett. A bujdosók rendszeres betöréseket hajtottak végre, a török pasák gátlástalanul hódoltatták a királyi területek lakosságát. Az országban – Benczédi László szavaival – korrupt katonai rablógazdálkodás folyt, polgárháborús viszonyok uralkodtak. XI. Ince pápa már megkezdte a török elleni nemzetközi összefogás szervezését, de a Habsburg Birodalom harcban állt Franciaországgal, udvari arisztokratái különben is ragaszkodtak a török kereskedelmi szerződés kihasználása érdekében a vasvári békéhez. 1671-ben, amikor a Szepesség falvaiban és városkái-ban szervezkedők Késmárk örököse nevére, a tizennégy évesen leányruhában Lengyelországon át Erdélybe szöktetett kamaszra eskették fel az elégedetleneket, majd két év múlva a Bujdosók Communitásának nyilatkozataiban az ő nevével kezdték névsorukat, Thököly Imre gróf még a nagyenyedi kollégiumban tanult, és senki nem sejtette, hogy különleges tehetség.

A Királyi Magyarország elemi érdeke lenne, hogy visszaállítsák az alkotmányt, megszüntessék a lakosság nagy részét kitevő reformátusok és evangélikusok kirekesztését, vallásuk gyakorlásának tiltását, felszámolják a polgárháborús viszonyokat, kivédjék a török őrsegek rabló portyáit. Bekapcsolódjanak az európai politikába, éljenek az erdélyi-francia–lengyel szövetség adta lehetőségekkel. Ne öncélú helyi fegyveres vállalkozások-ra, hanem az országos érdek szolgálatában használják fel a Partiumban összegyűlt bujdosók harcra kész seregét.

A válság megoldására több kísérlet történt. Caspar Ampringen, a Gubernium elnöke több alkalommal is az adók csökkentését, a szegény nép terheinek mérséklését, a vallásüldözés megszüntetését és a lakosság védelmének megszervezését javasolta a török betörések és a beszállásolt császári katonaság önkényeskedése ellenében.²³ 1677-ben I. Lipót császár és magyar király néhány egyházi és világi főméltóságtól kért javaslatot, mit tehetnek az ország megcsendesítése érdekében. Bársony György egri püspök az erőskezü kormányzást, Gubasóczy János nyitrai püspök, magyar kancellár ellenben türelmes politikát javasolt. 1678-ban a király összehívta a pozsonyi értekezletet, de az botrányba fulladt, mivel az elnöklő Johann Paul Hoher birodalmi kancellár pártütöknek, rebelliseknek nevezte a királyhű egyházi és világi főrendeket is, és Batthyány Kristóf főpohárnokmester kezdeményezésére a jelenlévők kivonultak a tárgyalásról.²⁴ A Magyar Tanács májusi ülésén Esterházy Pál bányavidéki főkapitány és Szelepcsényi György esztergomi érsek óvatosan azt javasolta, hogy tárgyaljanak Apafival. Az erdélyi politika azonban, hasonlóan a

²³ *Károlyi Árpád*: A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. Budapest, 1883. 65–68. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Az abszolutizmus kísérleti intézményéről. A Gubernium utasítása 1673-ban. In: *Kapcsolatok. tanulmányok Jászay Magda tiszteletére.* (Szerk. *Tima Renáta.*) Budapest, 2002. 23–24. o.

²⁴ A jezsuita történetírók Kazy (Lib. XII. 225. o.), Korneli (Fragmente IV. 55. o.) és Katona (XXXIV. 327. o.) alapján részletesen leírja: *Horváth Mihály*: Magyarország története. VI. k. 1872. 86–89. o.

királyságihoz, patthelyzetbe jutott. Hiába kötötte meg Apafi Mihály az erdélyi–lengyel–francia szövetséget, nem tudták kihasználni, a bujdosók között belső ellentétek robbantak ki, Teleki Mihály erdélyi kancellár összeveszett a francia segédcsoportok tisztjeivel, s bebizonyította: bizonytalan hadvezér és kevéssé hatékony diplomata.²⁵

Ilyen viszonyok között hozott változást a huszonegy éves Thököly Imre, akit Apafi Mihály fejedelem főgenerálisi kinevezéssel küldött ki a bujdosók közé. Thököly elkezdte felszámolni a bujdosók belső harcait, és a francia, valamint lengyel egységekkel kiegészített magyar lovasezredeivel, mintegy 11-12 000 főnyi sereggel, „Cum Deo pro Libertate” feliratú zászlókkal, a francia–erdélyi–lengyel szövetség tagjaként indította el 1678 augusztusában hadjáratát a Királyi Magyarországra. Szeptemberre elfoglalták Szendrő, Murány, Kékkő, Divény, Gács, Zólyom, Korpona várát, és október folyamán megszállták Körmöcbánya kivételével a bányavárosokat, Besztercét, Breznóbányát és Selmecbányát, majd 1678. október 29-én Thököly tudósítja Apafi fejedelmet: „ott is megáldott Isten bennünket...” A barsszentkereszti összecsapásban sikeres királyi csapatok visszafoglalták a bányavárosokat, s Thököly ezredeinek vissza kellett vonulniuk.²⁶ A villámgyors hadibravúr azonban egész Európát foglalkoztatta, és számolni kezdtek a „testi-lelki szabadság” megnyeréséért indított magyar háborúval.²⁷ Kiderült, hogy a merész lovasvezér Thököly jó gazdasági szervező, tárgyalóképes diplomata és nagyra törő politikus. Takarékossgot, szigorú rendet követelt, s pénzt veretett „Pro libertate et justitia” felirattal, és sikerét aranyéremmel örökítette meg: az érem első oldalán XIV. Lajos „*Defensor Hungariae*” felirattal, hátulján az ifjú magyar fővezér, Thököly Imre.²⁸

Bécsben, Párizsban és Konstantinápolyban egyszerre ismerték fel, hogy Thököly a tényező a Királyság-beli politikában. Felfigyelt rá a nyugat-európai nyilvánosság is. Racionális okát keresve a hirtelen támadt hírnevének, több körülménnyel kell számolnunk. Kétségtelen, hogy a figyelmet a váratlan hadisiker keltette fel. 1678 őszén pedig nem a teljes ismeretlenségből tűnt fel. A Királyi Magyarország egyik leggazdagabb főúrnak, Thököly István grófnak egyetlen fiával már kisgyermekkorában számoltak a Királyság és az Erdélyi Fejedelemség között kapcsolatot építő politikában, nyolcévesen iktatták be Máramaros vármegye főispáni tisztségébe.²⁹ Természetes, hogy amikor haldokló apja várát a Wesselényi-szervezkedés ürügyén körülveszik a letartóztatására küldött császári csapatok,³⁰ Erdélybe menekítik, mert ott is birtokai vannak, és anyai ágon a fejedelmi

²⁵ Trócsányi Zsolt: Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Budapest, 1972. 137–223. o.

²⁶ Benczédi, 1985. II. k. 1264–1236. o. – Thököly levele Apafinak, In *Castris ad Tesnicza positis* 29. octobris 1678. In: *Deák Farkas: A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárból.* Budapest, 1883. 262. o.

²⁷ Köpeczi, 1976. passim.

²⁸ Maksay, 1983. 23–40. o.; Benczédi László: Thököly Imre a francia és a török szövetség között (1677–1680). In: *Benda Kálmán–R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Budapest, 1988. 176. o.

²⁹ 1665. március 18. szerda, Apafi fejedelem „nagy promote resolválta magát s adta perpetuo jure az máramarosi főispánságot az ifjú grófnak, az édes fiam Thököly Imrének” Lipóczi Keczer Ambrus Naplója. (Közli Tasnádi Nagy Gyula.) In: *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból.* II. MHH Scriptores XXXIII. k. Budapest, 1894.

³⁰ Thököly István nem vett érdemben részt a szervezkedésben, assecuratoria levél vagy szövetséglevél aláírásával eddig nem került elő, megbeszéléseken nem vett részt, „bűne” csupán annyi volt, hogy udvara nyitva állt a felső-magyarországi nemesek és az erdélyiek előtt. Romantikus túlzásokban azonban nincs hiány történelemkönyveinkben. Például: „Thököly apja részt vett a Wesselényi-összeesküvésben, ezért az udvar (!) fej és jó-

Bethlen-családdal rokon. Erdélyi vagyonából származó tetemes összeggel ment ki a bujdosók közé, s ami ennél is többet jelentett, az Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) óvatos politikájával konszolidált Fejedelemség nemzetközi kapcsolatai, a francia–lengyel–erdélyi szerződés megteremtette lehetőségek legjobb pillanatában. Sőt, az előző években Erdélyben megforduló francia tisztekkel és megbízottakkal fiatalos könnyedséggel megteremtett baráti segítségével. Thököly nem mindennapi tehetséggel rendelkezett, 1676–1678. évi naplóbejegyzései szerint kemény fegyelmezési módszerekkel szervezte ütöképes ezredeké a bujdosók laza kötelékben élő fegyvereseit. Értett a katonaság nyelvén, kiválóan felkészült, művelt embereket gyűjtött maga köré. Máig nyitott kérdés, kik fogalmazták leveleit és bonyolult politikai helyzetet röviden, közérthetően közlő kiáltványait.³¹

Thököly hadisikerei hatására, a Habsburg kormányzat nem zárkózott el, hogy fegyverszünetet kössön. „Forgách Ádám országbíró megbízást kap a császártól, hogy Bécs és a magyarok közt közvetítsen,” s az országbíró azonnal értesíti Thökölyt, hogy „küldjön hozzá követeket”.³²

1678 végén Thököly akár az erdélyi és a francia politika áldozata is lehetett volna. Ősszel a Királyság-beli támadást ösztönző nyugati háború befejeződött: Franciaország békét kötött Hollandiával és Svédországgal, a Habsburg Birodalom megbízottaival pedig elkezdődtek a megegyezési tárgyalások. Az Erdélyi Fejedelemség elérte célját, befoglalták a nymwegeni békébe. Thököly azonban nemcsak gyors, nagyvonalú lovasvezér, kemény kezű parancsnok, hanem úgy tűnt, érzékeny diplomata és jó politikus is. Azonnal elfogadja a császár fegyverszüneti tárgyalási ajánlatát. Megbízottja, Szalay Pál, előbb az országbíróval folytatott megbeszélést. Majd fogadták a Burgban, és De la Haye, a francia király bajorországi rezidense úgy tudta, hogy két órán át tárgyalt vele maga a birodalmi politika meghatározó államférfija, báró Johann Paul Hoher (1616–1683) birodalmi kancellár. A rendkívül képzett, tehetséges államférfi pályája 1663-tól, a központi kormányzat különböző csoportjaival vívott éles konfliktusok során ívelt fel. Az abszolutista kormányrendszer kemény kezű kialakítója volt, hatékony kormányzást vezetett be, sokat tett politikai körének tagjaival együtt az államkincstári jövedelem növelése érdekében, és Lipót császár uralkodását feloldhatatlan tragédiákkal terhelte meg. Az egységes birodalom kiépítését szorgalmazta minden áron, és az eszközökben nem válogatott. A cél érdekében a legszélsőségesebb megoldásoktól sem riadt vissza. Politikai ellenfeleivel következetesen és minden eszközt felhasználva számolt le. Megbuktatta Johann Weikhard von Auersperget, III. Ferdinánd császár és magyar király egykori bizalmas hívét és a Titkos Tanács második emberét (1669), majd pedig Wenzel Eusebius Lobkowitzot, a Titkos Tanács elnökét távolította el a kormányzatból (1674).

A Birodalom döntéshozó testületének, a Titkos Konferenciának a kulcsszemélyiséggel folytatott tárgyalás érdemi tartalmáról forrásaink nem tájékoztatnak, ezt további ku-

---

szágvesztésre ítélte (!). Az ítéletet családi birtokukon, Árva várában végrehajtották.” *Rubosvzsky Péter*: Történelem II. Vázlatok a középkor és a kora újkor történetéről. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 145. o.

³¹ A lévai magyar őrségnek így érvel: az Ausztriai ház „előtt sem pap, sem laicus, sem catolikus, sem egy, sem másvallású magyar distinctioban nincsen; ha az Austriai Háznak annál nagyobb kedvet-töltő magyar is, csakugyan csúf szidalom, adófizetés, szabadságtalanság, alávetettség [a jutalma].” 1678. szeptember 29. MOL P 125. Pál nádor iratai, 673/6578. Idézi *Köpeczi*, 1976. 337. o. Tehetségéről: *Benczédi*, 1980. 88. o.

³² MOL P 1238. Fasc. 3. Feltárta: *Kalmár János*: Thököly önálló diplomáciájának kezdetei, 1678–1679. (Adalékok a felkelés török orientációjának indítékaihoz.) In: Thököly és kora. 1983. 156. o.

tatásoknak kell tisztázniuk. Feltételezhető, hogy Hocher kancellár számolt a Birodalom nehézségeivel. Töredékes adatok alapján a tárgyalásról csak annyi állapítható meg, hogy Szalay szabályos megbízólevelének hiánya súlyos nehézséget okozott. Bár Thököly az elfoglalt várak visszaadásához ragaszkodó császári követelésnek, Lipót császár viszont a három várhoz és négyhónapi fegyverszünethez ragaszkodó Thököly kívánságának engedett nehezen, az év végére mégis sikerült megegyezésre jutni.³³ Lipót császár biztosította Thököly hadseregének szálláshelyül Felső-Magyarországon Bereg és Ung vármegyékét, azt a területet, ahol évek óta a kurucoknak nevezett bujdosók kisebb nagyobb betörései, portyái állandó bizonytalanságot, anarchiát okoztak, s a központi kormányzat legfőbb gondja volt, hogy nem tudta itt hatalmát érvényesítve megcsendesíteni a területet. Katonai beavatkozásai csak újabb retorziókhöz vezettek. Fokozták a feszültségeket, hogy a lakosság, nemesek, jobbágyok, polgárok állandó önvédelmi harcokra kényszerültek. Thököly valójában tűzfészket vagy darázsfszket kapott katonái téli törvényes szálláshelyeül.³⁴ Nyilván Hocher politikai csoportjának rendkívül jól tájékozott tagjai sem gondoltak azzal, hogy létrejött Thököly majdani felső-magyarországi fejedelemségének első bázisa.

Egyéni pályáján Thököly ugyancsak gyors sikert ért el: a bujdosók addig megosztott tábora egységesen főgenerálisnak fogadta el az addigi generális, Wesselényi Pál ellenében (1679). Majd a bujdosók szoboszlói generális kongregációja 1680. január 8-án törvényes fővezérré választotta. Thököly január 8-án letett esküje életének következő éveire meghatározó lett: „bujdosó nemzetemmel együtt élek, halok...”³⁵ Ezen a ponton a fegyveres támadásból szabadságharcba lendülő vállalkozásának legfőbb eredményét a szakirodalom egyöntetűen abban látja, hogy 1680 őszén Szelepcsényi György esztergomi érsek és királyi helytartó megbízásából az Udvar békeajánlatát Sebestyén Endre választott erdélyi püspök és leleszi prépost vitte el Thökölynek, és I. Lipót úgy döntött, hogy összehívja az országgyűlést.³⁶ Ez önmagában is kifejezte, hogy a király visszaállítja az alkotmányt. Mennyiben oldotta meg a válságot?

---

³³ *Hudita I.*: Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683). Paris, 1926. 197. o. Vö. *Kalmár*, 1983. 157. o.; *Benczédi*, 1980. 86. o. A tárgyalásokról: Szelepcsényi György levele Caspar Ampringernek, Bécs 1678. december 12. és 1679. január 3. MOL I 48. fol. 63–65., 68–69. Vö. *Kiss Anita*: Az 1673-ban felállított Gubernium működésének forrásai. Kézirat. – A Titkos Konferencia jelentőségéről: *Sinell, Stefan*: Die Geheimer Konferenz unter Kaiser Leopold I. Wien, 2001. (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, B. 17.) A Habsburg kormányzat megegyezési szándékát Iványi Emma azzal magyarázta, hogy, Thökölyt az Oszmán Birodalommal szándékozó megegyezésben kívánták felhasználni, s a megállapodást nem tartották be. *Iványi Emma*: Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In: Thököly és kora. 1983. 130. o. – Hocher szerepéről a Központi Kormányzat magyar politikájában újabban: *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez, 1664–1671. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. (Szerk. *Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György.*) Budapest, 2002. 445–448. o.

³⁴ Az 1672 óta állandó helyi harcokról, a bujdosók portyáiról rengeteg forrás, vármegyei és felső-magyarországi főkapitányi jelentés tudósít. Kazinczy Péter Zboróról 1676. augusztus 1-jén arról tudósítja Zrínyi Ilonát, hogy a kurucok ellen „Szepesben fel kel a nemesség és a föld népe...” MOL G 8. 14. cs. Bécsből 1677. július 1-jén kelt tudósításban Pálffy Miklós arról értesül, hogy Kassáról június 24-én írt levél szerint „Borsit, a Rákóczi fejedelem Asszony kastélyát a kurucok az előtt három nappal fel verték és 50 gyalogot vág-tak le benne.” Szlovák Állami Levéltár, Pozsony Pálffy lt. Arm. VIII. Lad. 10. Fasc. II. fol. 238.

³⁵ Az eskü szövege további elemzést igényelhet. Vö. *Deák*, 1883. 123. o.

³⁶ A hivatalos kapcsolatot Thökölyvel a haditanács a Királyságban állomásozó császári csapatok főtisztjei révén. Lipót császár pedig Szelepcsényi érsek, majd a nádor közvetítésével vette fel. *Iványi*: közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. i. m. 131. o. 1680. március 1. Szelepcsényi György primás értesíti a Magyar Kamarát, „Öfelsége kegyelmes szándéka az, hogy a jövőben egyedül Thökölyvel tárgyaljon, nem pedig az

Thököly felkelésének elvithatatlan eredménye, hogy I. Lipót király megszüntette a Guberniumot és országgyűlést tartott. Túlzás lenne azonban a központi kormányzat politikai irányváltását egyedül Thököly fellépésének tulajdonítani. Más tényezők is hozzájárultak, hogy a nyílt konfrontációt kompromisszum követte, és országgyűlésen rendezhették az ország felgyülemlett ügyeit. A Királyság egyik jelentős, Zrínyi Miklós egykori híveit: Esterházy Pált, Kéry Jánost is magában foglaló politikusi csoportja ugyancsak hozzájárult az alkotmány visszaállításának előkészítéséhez. Thököly kapcsolata ezzel a csoporttal további feltárára vár.

Döntő jelentőségű azonban XI. Ince pápa, az Egyházi Állam európai helyzetében is fordulatot hozó politikája.³⁷ Már az 1679. májusi, Lengyelország, Oroszország, a Szent-szék követei, a magyar kancellár, az érsek és néhány magyar főúr részvételével tartott bécsi tanácskozáson közölte Bounvisi nuncius XI. Ince pápa javaslatát: mivel az oszmánok újabb nagy támadásra készülnek a keresztény világ ellen, hozzanak létre nemzetközi szövetséget, indítsanak támadást a török ellen. Ha már a lengyel–török háború idején elmulasztották, most a török–orosz háború a kedvező pillanat. Különben a törökök Bécs alatt lesznek. Valósítsa meg tehát a császár ennek feltételét és követelményét, vagyis rendezze viszonyát Magyarországgal. Hollandia amellet, hogy szorgalmazta a török elleni fellépést, a protestánsok vallásszabadságát is hangsúlyozta.³⁸

A Sopronban 1681. május 22–december 30. között zajló országgyűlés viszonylag jól feldolgozott fejezete Magyarország és a Habsburg Birodalom történetének.³⁹ Régi kérdése a magyar történetírásnak, hogy Thököly, aki maga követelte leghevesebben az országgyűlés összehívását mint az államiság feltételét, miért nem fogadta el a meghívást, miért nem ment el ő maga Sopronba, vagy miért nem küldött megbízottakat, s miért kezdett az országgyűlés ideje alatt hadműveleteket?

Néhány nappal azután, hogy Lipót császár és magyar király talpig magyar díszruhában megnyitotta az országgyűlést, megérkezett Thököly és a fegyvert fogottak Memorialeja az összegyűlt rendeknek. Kaposi gyűlésükről „a magyar haza lelki testi szabadságáért fegyvertviselő úri, fő, nemesi, végbeli mezei lovas, gyalog vitézlő rendek” azt kérték az országgyűléstől, hogy számukra is elfogadható döntést hozzanak. Az országgyűlés nyolcvankét törvénycikket alkotott, és ebből több egybevágott Thököly és táborának, híveinek kívánságaival. Eltörölték a Guberniumot, nádort választottak: gróf Esterházy Pál nyerte el az ország első főméltóságát. Törvényt hoztak, hogy a Magyarországot illető ügyeket a Magyar Tanács tárgyalja, a portai követek mellett hasonló tekintélyű magyar követek is legyenek, és a török tárgyalásokba vonják be a magyar rendi állam képviselőit is. Törvény mondta ki a szabad vallásgyakorlatot, a bécsi béke értelmében, de a földesúri

---

erdélyi fejedelemmel.” MOL E 254. Kamarai lt. Representationes, informationes et instantiae. Rksz. 3249. Vö. *Csapodi*, 1995. 142. o.

³⁷ *Tusor Péter*: A barokk pápaság (1600–1700). Budapest, 2004.

³⁸ *Fraknói Vilmos*: XI. Ince pápa és Magyarország fölszabadítása a török uralom alól. Budapest, 1886.

³⁹ *Zsilinszky Mihály*: Az 1681 évi soproni országgyűlés történetéhez. Budapest, 1883.; *Németh Sándor*., Az 1681. évi országgyűlés. Budapest, 1915.; *G. Etényi Nóra*: A 17. századi soproni országgyűlések a német sajtóban. *Soproni Szemle*, 54 (2000). 1. sz. 45–50. o.

jog fenntartásával. Bizonyos templomok és iskolák a protestánsok kezében maradtak, ám csak kijelölt helyeken építhettek templomot, iskolát, paplakot. Katonai és gazdasági reformok soráról döntöttek. Törvényt hoztak, hogy egészsítsék ki magyarokkal a végvárak őrségét, a Magyar Kamara az Udvari Kamarával egyenrangú legyen, az ország kincstárnokának világi embert nevezzenek ki, a harmincad felét s az ország sójövédelmét a katonaság fizetésére fordítsák, és a katonai kihágásokat, fegyelmezetlenségeket szigorúan büntessék. A nádor hatáskörét elvben kibővítették, a külföldi katonaság hatalmaskodásait a vármegyék és a nádor büntetési körébe utalták. eltörölték a kamarák bíraskodási jogát. Törvénybe iktatták, hogy a kamarai tiszteknek vissza kell adniuk eredeti tulajdonosaiknak az elkobzott és saját használatukba vett birtokokat. Törvény mondta ki az új, szokatlan vámok eltörlését, a borkereskedelem szabadságát, és azt, hogy a külföldi kereskedők is „a keresztény köztársaság védelméhez járuljanak”. Kimondták az általános bűnbocsánatot: ami 1670-től történt „egyszerűen el kell felejteni”.⁴⁰ Viszont az országgyűlés éppen a könnyű felejtés ellen hozott döntést.

Heves viták után a protestáns rendek tiltakoztak a vallásügyi végzések ellen. Páratlanul nagy nemzetközi érdeklődés kísérte az elhúzódó tárgyalásokat. Európa szinte naprakészen tájékozódott.⁴¹ A kérdések kérdése, hogy Thököly miért maradt távol? Szakmai körökben többféle válasz is forog: Ibahim budai pasa ajánlatának nem tudott ellenállni, nem hívták meg, nem kapott személyét megillető elismerést, sikerei elvakították, önző „fiatal könnyűvérű magyar főúr” volt. Mélyrehatóbb elemzését Benczédi László végezte el. Hangsúlyozta, hogy a „rendi-nemzeti” mozgalom előtt Lipót császár abszolutizmusa visszavonulásra kényszerült, de több kérdésben nem elégitette ki Thököly formálódó államának vezető rétegeit. A vallásszabadság érvényesülése elé korlátokat állított a földesúri jog, és a protestánsok vallásgyakorlatát úgynevezett artikuláris helyekre korlátozta az országgyűlés, s az elkobzott egyházi javakat az evangélikusok és reformátusok nem kapták vissza. Thököly hadserege elégedetlen és bizalmatlan volt. Ennek legfőbb bizonyosága a Thököly haditanácsa című vereszet. Annak ellenére, hogy a valószínűleg megtörtént tanácskozásról tudósító vers keletkezési idejét Varga Imre meggyőzően kötötte a Sebestyén püspök tárgyalását követő, közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtti időhöz, s az országgyűlés kompromisszumos végzései csak ezután születtek meg, a haditisztek véleménye lényegesnek számított. A legfőbb érv pedig, amivel Benczédi László Thököly és hívei távolmaradását indokolta a „szuverenitás kérdése” volt. Thököly társadalmi bázisát a bujdosókon kívül az ausztriai monopóliumokkal nem korlátozott szabad kereskedelemben érdekelt rétegek alkották, szabad parasztok, mezővárosi cívisek és főleg művelt evangélikus nemesek és polgárok. Úgy vélték, hogy az országgyűlés végzései ebben a formában nem biztosítják az egyházi és elemi kereskedelmi érdekeiken kívül a döntéshozás önállóságát, a magyar állami integritást, Magyarországi állami létét.⁴²

⁴⁰ 1681. évi 59. tc. – Újban: *Szijártó M. István*: A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása. *Történelmi Szemle*, XLVI (2004). 3–4. sz. 254–255. o.

⁴¹ *Köpeczi*, 1976. 49–50. o.; *G. Etényi*, 2000. 45–50. o.; *Uő*: Európai nyilvánosság és magyar politika. 17. század végi törekvések a magyar rendi politika megismertetésére. In: *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai.* (Szerk. *Jankovics József, Nyerges Judit.*) Budapest, 2004. 54–59. o.

⁴² *Benczédi*, 1980. 100., 105–112. o. – Thököly haditanácsa. In: *A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára.* (Vál. és s. a. r. *Varga Imre.*) Budapest, 1977. 208–219., 774–776. o.

Elkerülte a történetírás figyelmét, hogy az országgyűlés huszonnyolc indigenátust adott, vagyis huszonnyolc ausztriai főurat „a magyar karok és rendek a maguk számába és társaságába befogadták, remélvén, hogy a haza hasznos és hálás polgárai s javának buzgó előmozdítói lesznek”. Formálisan bevett gyakorlatot folytattak, az 1659. és az 1662. évi országgyűléseken is bőven fogadtak ausztriai főrendeket és kormányférfiakat a magyar nemesek közé. Akkor Zrínyi Miklós és köre vezetésével a nemzetközi törökellenes összefogásra készült az ország, és azzal számoltak, hogy a magyar honosságot nyert ausztriai főurakat szorosabb érdekek fűzik a török elleni háborúhoz. Most 1681-ben a kamarások, katonák, hivatalnokok, a császári testőrség parancsnoka, a császári hadsereg tüzérségének parancsnoka, főleg a központi kormányzat döntéshozói lettek magyar nemesek. Elsőnek kapott magyar nemességet Johann Paul Hoher. Személyéhez fűződtek a közelmúlt legsötétebb és legfájdalmasabb eseményei. A Wesselényi-szervezkedés megtorlásának koncepcionális elgondolója és legfőbb véghezvivője volt. Irányította Nádasdy Ferenc országbíró, királyi helytartó, Zrínyi Péter horvát bán és Frangepán Ferenc lefogását, a felségsértési per tárgyalásait és a megtorlást. Mint a *Judicium Delegatum* elnöke, amikor Zrínyi Péter ügyében a rendkívüli bíróság tagjai közül többen a kivégzése ellen szavaztak, nagy beszédet mondott, s egyszerűen kierőszakolta a halálos ítéletét. Ő dolgozta ki a *Gubernium* működési szabályzatát, s mint Lipót császár bizalmasa, hatalmas munkabírással és nagy szakértelemmel építette ki munkatársaival a központi adórendszert, a merkantilista gazdaságpolitikát, az állandó hadsereg gyors és célratörő megvalósítását, az abszolutista kormányzati rendszert és a Királyi Magyarország betagozását a Birodalomba. Hoher kancellár, a rendkívül képzett és művelt jogász, az 1681. évi országgyűlésen a magyar nemesek közé behozta saját garnitúráját: így Julius Spinolá-t, az egyvallású birodalom harcos szorgalmazóját, Christoph Abelé-t, a Nádasdy-, Zrínyi-, Frangepán-per tevékeny résztvevőjét, most már az Udvari Kamara elnökét.⁴³

Az indigenák történetének árnyalt feldolgozása még a jövő feladata.⁴⁴ A XVII. század második felében és a XVIII. század elején jelentős számban honosított osztrák főurak közül voltak, akik betagozódtak a magyar társadalomba, és az ország hasznos lakói lettek. Az 1681. évi országgyűlésen honosítottak személye azért figyelemre méltó, mert egy határozott érdeket képviselő központi kormányzati csoport nyerte el a magyar főrendeket illető jogokat. Ez a tény eleve módosítja Oskar Redlich különben a magyar történetírásra is nagy hatást gyakorolt álláspontját, azt, hogy az 1681. évi országgyűlés egyszerűen a magyar rendek restaurációja lett volna.⁴⁵ Hiszen a központi kormányzat döntéshozó csoportjának tagjai magyar nemesi jogokat nyertek. Ezzel csökkent az esélye annak, hogy a magyar főurak ezután lehetőséget kapnak az ország ügyeinek érdemi intézésére. Éppen a Királyi Magyarország első rendi főméltóságává választott gróf Esterházy Pál nádornak kellett azonnal szembesülnie a valósággal: önálló hatásköre a gyakorlatban jóformán semmi. Nyilvánvaló volt, hogy az 1681. évi országgyűlés törvényeinek

⁴³ Wolf, Adam: Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Leopold's I (1609–1677). Sein Leben und Wirken. Wien, 1869.; Siralmas jajt érdemlő játék Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról. (Közvetési és a bevezetést írta Bajáki Rita. A kísérő tanulmányt írta Bene Sándor. Szerk Hargittay Emil.) Piliscsaba, 1997. Irodalommal: R. Várkonyi, 2004.

⁴⁴ Iványi Emma: A nádor szerepe az indigenák eskütételénél. *Levéltári Szemle*, 1969. 619–625. o.; *Uő*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest, 1991. 275–278. o.

⁴⁵ Redlich, Oskar: Österreichs Grossmachtbildung in der Zeit Kaiser Leopold I. Wien, 1921. 298. o.

jó része üres szöveg marad. Miért követelik a magyarok, hogy az ország ügyeit ne külföldiek, hanem magyarok intézzék? Hiszen például a Titkos Konferencia elnöke, az Udvari Kamara elnöke, sőt a bányavárosok kamaragrófja, Johann Grueb Wichter is a Magyar Királyság nemesei közé tartozik. Elevenen éltek az 1670–1673. évi perek és kivégzések, az új kormányrendszer bevezetésének traumatikus emlékei. A Habsburg kormányzat propagandája igen hatékony módon gondoskodott róla, hogy a kivégzett főurak bűneit ébren tartsa.⁴⁶ Lélektanilag tehát könnyen érthető, hogy az országgyűlés nem zajlott békésen.

Thökölynek az országgyűlési végzéseket elutasító álláspontját a régi szakirodalom főleg a török szövetséggel indokolta. Szekfű Gyula a riportok eleveenségével fogalmazta meg: „az ifjú kuruckirálynak nagy tévedése volt, hogy 1681 ellen protestálva a török karjaiba vetette magát.”⁴⁷ Az újabb kutatások azonban éppen a török szövetség kérdését úgy állították a vizsgálat központjába, hogy új összefüggéseket mutattak ki.

A megegyezés esélyei

Legfőbb érvként, hogy Thököly a török szövetség miatt nem fogadta el az országgyűlés végzéseit, az 1681. évi hadjáratot szokás felhozni. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk az országgyűlés körülményeit, ez az érv nem állja meg a helyét. 1681. augusztus 20-án Apafi Mihály fejedelem erdélyi csapatokkal, a váradi pasa támogatásával, a francia diplomácia háttérét tudva maga mögött, betört a Királyi Magyarország területére, és Thököly is csatlakozott hozzá. Ibrahim budai pasa a vállalkozást pártolásáról biztosította. Apafi több nyelven kiadott, Európa minden uralkodójának címzett kiáltványában hangsúlyozta, hogy nem az Erdélyi Fejedelemség az első ország, amely a törökkel szövetkezik, és felsorolta az Oszmán Birodalommal szerződést kötött nyugati hatalmakat.⁴⁸ A hadműveletek azonban mindössze szeptember három hetére korlátozódtak, gyenge török segítséggel, Böszörmény és Kálló elfoglalásának szerény, de francia elismerést⁴⁹ és elég nagy nemzetközi visszhangot keltő eredményével.

A rövid hadjárat török háttérének tárgyyszerű megismeréséhez legutóbb a turkológiai kutatás járult hozzá.⁵⁰ Papp Sándor tisztázta az 1681. évi ahdnâme körül kialakult zavart, és kimutatta, hogy Apafi két török dokumentumot kapott, egy szultáni fermánt és a magyar nemzet nevére kiállított ahdnâmet. A feltételezhetően Apafi kérésére adott „Szultán Mehmet athnáméja az magyaroknak” Thököly nevét, hadseregét meg sem említi. Viszont félreérthetetlenül leszögezi, hogy az elfoglalt várak Apafi fejedeleméi lesznek.⁵¹ Thököly tehát a török protektorátus alatt lévő fejedelemség katonai vállalkozásában vett

⁴⁶ *Toma Katalin*: Egy császári látogatás utólete. I. Lipót Pottendorfban 1668. *Fons*, 9 (2002). 1–3. sz. 345–358. o.

⁴⁷ *Szekfű*, 1935. IV. k. 202. o.

⁴⁸ *Universis Orbis Christiani Regibus, Principibus, Republicis...* 1681. Kolozsvár. RMK II. 1483., III. 3159. Vö. *Köpeczi*, 1976. 338. o.

⁴⁹ Du Vernay Boucauld francia residens Apafinak, Gyulafehérvár, 1681. október 4. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (a továbbiakban: EOE) XVII. k. 230. o.

⁵⁰ A ahdnâme műfaját tisztázta, továbbá a török elégtelen segítsége miatt a váradi pasa leváltását ismerteti: *Papp Sándor*: Szabadság vagy járom? A török szövetség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalom idején. HK 116 (2003). 633–664. o.

⁵¹ *Papp*, 2003. 647–651. o.; *Deák*, 1883. 288–291. o.

részt. Ezt bizonyítja a Püspökiben 1681. június 30-án Apafinak adott assecutoria levele: „obligalom magamat bona fide cristiana, hogy én mindenkben az szerént, valamint az győzhetetlen és hatalmas császár és fővezér urunk ő nga, ő ngának kezére adta, ő ngátúl dependeálok, csak hazám s nemzetem megbántódásával s országunk törvénye megsértődésével ne legyen.” A utolsó mondat a távolságtartáson kívül azt is kifejezi, hogy Thököly sem a szultáni fermánt, sem a szerződéslevelet nem ismerte. Erre vallanak a „Lelki testi szabadságért fegyverben lévő magyarság” szoboszlai gyűléséről Apafihoz küldött dokumentumok: a levél, a conditióik és az assecutoria írás. Ezekből megtudható, hogy amikor Thökölyt fővezérüknek választották, bejelentették a Portán, és a Porta azt elismerte, a készülő vállalkozásról a budai vezér és a váradi pasa tájékoztatta őket. Ők maguk Apafihoz és rajta keresztül a „hatalmas császárunkhoz” hűségüket, barátságukat megmutatják, de kérik, a fejedelem adja kezükbe az ahtnámét és „a nemzet peccsétit”. Követeiket küldik érte, „mivel addig semmi dologhoz nem fogunk”.⁵²

1681-ben tehát Thökölynek nincs szövetségi kapcsolata az Oszmán Birodalommal. A hadjáratban a török protektorátusa alatt álló Erdélyi Fejedelemség keretei között vett részt. Kapcsolata a török hatóságokkal az adott hatalmi szférában s szokásrendben kialakult bejelentés, tájékoztatás, határmenti tárgyalás gyakorlatára szorítkozott. Ezekben a kapcsolatokban esetleg elhangozhattak túlzó kijelentések, amelyeket majd gondos forráskritikának kell a kor viszonyai között értelmeznie. Emellett Thököly magatartását korábban már távolságtartás, az erdélyi fejedelemmel és a török portával szemben önálló-sodási törekvés jellemezte, s fenntartását most is kifejezte.⁵³ Lipót császárral pedig továbbra is tárgyalási készsége mutatott.

Lehet, hogy főleg egyéni előnyserzés vezette. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy Apafi kiáltványa az 1681. koraőszi hadipróba konkrét céljául a protestánsok pozícióinak erősítését jelölte meg, Thökölytől sem tagadható hasonló cél. Az országgyűlés idején zajló hadműveletek úgy is tekinthetők, hogy katonai nyomással igyekeztek az országgyűlési tárgyalásokat kedvező irányba befolyásolni. A töröktől Apafinak eleve engedélyt kellett kérnie, hogy a Királyi Magyarországra betörjön, hiszen Thököly 1678. évi hadjárata az oszmánok tudta nélkül zajlott, és ez az erdélyi fejedelemnek elég gondot is okozott. Apafi és tanácsosai talán nem gondolták eléggé végig, hogy a keresztény világhoz intézett kiáltványukban abban a pillanatban hangsúlyozták a török szövetséget, amikor az Európa legérzékenyebb kérdése lett.

1681-ben ugyanis teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy amire évek óta számítanak, bekövetkezik. 1681 februárjában az Oszmán Birodalom békét kötött Oroszországgal. Ezek után, forrásaink egyértelműen tájékoztatnak, számítottak rá, hogy Kara Musztafa nagyvezír megindítja hadjáratát a Casa Austriaca ellen. Bizonytalan volt azonban, hogy mikor, mert a Habsburg Birodalom Albrecht Caprara személyében rendkívüli követet küldött a Portára a vasvári béke meghosszabbítása érdekében.

Mindezek emelik különleges jelentőségűvé Thököly 1681. őszi fegyverszüneti tárgyalását a Habsburg kormányzattal. Október végén, november elején még javában ta-

⁵² 1681. június 14., 1681. szeptember 1. és szeptember 10. *Deák*, 1883. 128–129., 131–133. o.

⁵³ Thököly kisázsiai hadgyatékában húsz fasciculus török iratot vettek leltárba. Ezek nagyon hiányoznak török kapcsolatai megismerésében.

nácskozok az ország Sopronban, amikor Lipót császár és Thököly megbízottai fegyverszünetről tárgyalnak. A felső-magyarországi főkapitány, gróf Caprara Eneo Sylvio (1631–1701) tábornagy eszközölte ki, hogy Saponara ezredes, Sárospatak kapitánya megjelent Thököly táborában a császár feltételeivel. Eszerint Lipót császár hajlik a fegyverszünetre, sőt a protestánsok igényeit is kielégíti, ha Thököly leteszi a fegyvert és közreműködik a törököknél, hogy megújítsák a békét. Az ország törvényeinek biztosítása, a 13 felső-magyarországi vármegye birtoklása és családja elkobzott javai visszaadása feltételével Thököly elfogadta a császár ajánlatát, és november 13-án megkötötték a fegyverszünetet.⁵⁴ A megállapodás magában foglalja, hogy a császár elismeri a birtoklás szintjén Thököly felső-magyarországi hatalmát, elvárja, hogy a békekötés érdekében közvetítsen a Habsburg kormányzat és a Porta között, és elfogadja ajánlatát, hogy részt vesz a török elleni háborúban. Thököly másnap, november 14-én útnak indította követeit a Portára. A megállapodás logikája szerint Géczy István, Radics András és Tunyogy Sámuel követeknek Thököly közvetítő ajánlatát kellene a Portán közölni. Angyal Dávid a Staatsarchiv Turcica gyűjteményében Thököly 1681. november 14-én keltezett leveléből az udvariassági formulát közli, a követek előterjesztő kérelmét pedig, hogy Thökölyt nevezzék ki Magyarország fejedelmének, Khunitz portai rezidens 1682. január 3-i és 13-i jelentéseiből idézi.⁵⁵

Régen ismeretes, hogy miként a Szent Szék és a császári udvar, Thököly is korán tudomást szerzett a török offenzív terveiről, a készülő hadjárataról. Kevésbé vizsgálták, hogy miként vélekedett arról, amire általában számítottak, hogy egyszer majd visszafoglalhatják Magyarország török megszállta területeit.

Mivel a török kérdés a francia politikával összefonódva jelent meg, nem könnyű a válsz. Főleg a Zrínyi Ilonával kötendő házasság császári engedélyének dokumentumai és Thököly iratai nyújtanak némi tájékoztatást. A fegyverszüneti tárgyalásában, majd a fegyverszünet megkötése után az általános megegyezésről folyó tapogatódzásokban, miként a korábbiakban 1681–1682 fordulóján is, fontos kérdés Thököly Zrínyi Ilonával kötendő házassága. A XIV. Lajos királyt is foglalkoztató házasság előzményeit és személyes szerelmi részleteit ezúttal mellőzve, tény, hogy Thököly felső-magyarországi hatalma addig nem nyerhetett kellő biztonságot, amíg az országgrészen kulcsfontosságú Rákóczi-birtokokkal nem rendelkezik. A házasság egyik legfőbb akadályá 1680 nyarán elhárult, de Báthory Zsófia végtisztessége elhúzódott, az 1681. évi országgyűlés és Apafi rövid hadjárata sem kedvezett, hogy Thököly megkapja a császár engedélyét.

Caprara tábornagy jó viszonyban volt Rákóczi fejedelemasszonnyal, és készséggel közbenjárt a házasság császári engedélyének kieszközlése érdekében. Zrínyi Ilona 1681.

---

⁵⁴ Horváth Mihály: Zrínyi Ilona. 1869. 46–47. o.; Angyal, 1888. 250. o. Memoriale ... Thököly levele Zrínyi Ilonához, Kapos, 1681. december 24. Saponra emlékiratát közli: Röder, *Diersburg von: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*. Karlsruhe, 1839. I. k. 11. o. Vö. Lipót béketárgyalásai a felkelőkkel 1681. október 25. London, Public Record Office (a továbbiakban: PRO) ADM 77/1.

⁵⁵ Angyal, 1888. 250–251. o. Angyal Dávid alapján említi: Köpeczi, 1983. 93. o. Papp Sándor a török forrásokat rendkívül alaposan feltáró tanulmányában is Angyal Dávidra hivatkozik. Papp, 2003. 655. o. Az isztambuli rezidens Georg Christoph Khunitz Bécs ostroma idején a nagyvezír táborában van. (Jelentései: Wien, Kriegsarchiv, Feldacten XIII/8., Diarium welches der an Türkischen Hoff.... eigenhandig beschrieben. Wien, 1689. Idézi Maria Matilda Alexandrescu-Dersca-Bulgaru: A Románok Bécs ostrománál. In: Bécs török ostroma. 1988. 211. o.)

november 4-én Munkácson kelt levelében Caprarát ismételten közbenjárásra kérte, és tudósította Thököly újabb üzenetéről: „ha a méltóságos fejedelemszony arra ígéri magát, hogy hozzám jön, én is azon leszek, hogy ő Felségéhez minden hadaimmal visszamenjek s életem fottáig igaz híve leszek ő Felségének; a törököt is lecsendesíteném, s mi magyarok lennénk azok, kik a hazát a török alól felszabadítanók.” Részletesebben tájékoztat Zrínyi Ilona sajátkezűleg aláírt Instrukciója Szelepcsényi György érsekhez küldött követe, Ujlaky István számára.⁵⁶ A hét pontból álló utasítás 1682. január 8-án készült, azután, hogy 1681. december 25-én a szentmiklósi kastélyban Rákóczi özvegye személyesen tárgyalt Thökölyvel.⁵⁷ Ujlaky Istvánnak közölnie kell, hogy Thököly a fegyverszünet ideje alatt többször is kérte, tárgyalhassanak személyesen. Különben ő lesz az oka „az békességh meg nem létének” és a császár, a haza és gyermekei veszedelmének. Thököly megüzente, hogy a francia és erdélyi dolgokkal Fajgel Péter kereste meg, és török követ is járt nála. Nem azért, hogy segítsék „az jelen való dolgoknak jó folyamattját”, hanem, hogy „elbonsák,” ő viszont „eő Fölségének, s keresztény hazánknak akarván szolgálni”. A 4. pontban a találkozásról számol be Zrínyi Ilona. „Szemben voltunk eő Kglmével, és ezeket szólotta, elsőben is kívánta, ha eő Fölségének, a Hazának és Kereszténységnek akarunk szolgálni, adgyunk szott, hogy ha Haza jön Hazas tarsul hozzá megyünk, mivel semmi iobban az haza jövetelére nem inducalna, mint ha az Hazaban megh telepedhetnék és istenes Hazas Tarsat találhatna magának, azt is beszillette most is a Francia király sok oblatioval vagion hozzá, de az ezen Házasságra való reménségh, és hozzánk való affectioja nem engedte, hogy vele való végzésre fakadgyon”, mivel Saponara által meg van ígérve Lipót császár „contentioja”, erős hajlandósága, nagy igyekezete, „akarja magát eő Fölséghe hűségére kötelezni az Haza megmaradásával”. Az 5. pont szerint „az Török is az Erdély Fejedelemségh eránt ígéteret tött [...] ha jó választ vehet my tülünk minden igyekezettül igyekezz[n]ék az haza jövetelére, az Hazának tovább való békességh meg maradására.”⁵⁸

A francia kapcsolatról Thököly hitelesen szólt. XIV. Lajos éppen ekkortájt, december 4-én kiadott utasításában rendelte el ágenseinek, hogy csak Thökölyt segítsék.⁵⁹ Mennyiben fedte a valóságot Thököly kijelentése törökellenes terveiről? Az események alig követhetően gyors változása és a közvetlen források hiánya miatt egyelőre csak közvetett válasz adható. Tény, hogy Thököly Kisázsiában leltározott könyvei jegyzékében olvasható: „Néhai Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter horvát bánnak életek.”⁶⁰ A mű azonosításának minden lehetősége nélkül is nyilvánvaló, hogy ilyen munka csakis a török elleni háború, az ország visszafoglalásának hagyományát hordozhatja magában. Thököly meglepően tájéko-

⁵⁶ Lelőhelye MOL E 148. Neo Registrata Acta 770. No. 56.

⁵⁷ Thököly assecuratoria levele, hogy látogatása alkalmával az akkor a császár hatalmi szférájába tartozó fejedeleasszonynak, házanépének és birtokainak semmi bántódása nem lesz. Kapos, 1682. december 24. MOL G 8. cs. 14. fol. 474.

⁵⁸ I. m. MOL G 8. cs. 14. fol. 474. Horváth Mihály szerint Ujlakynak Gubasóczy kancellárhoz és Kollonich Lipót püspökhöz is el kellett mennie. *Horváth*, 1869. 47. sko.

⁵⁹ *Gergely*, 188. o.; *Hudita*, 1927. 391. o.; *Köpeczi Béla*: A Thököly felkelés és a külföldi segítség. In: Thököly és kora. 1983. 92. o.

⁶⁰ Thaly Kálmán ennyit jegyzett meg: „Ez ma már fájdalom nincs meg, legalább Vörösvárott nincs; csak egy csekély töredéket találtam, mely belőle való lehet. Magyar nyelven van írva, elbeszélő alakban.” Thököly Imre naplói. i. m. 1873. 646. o.

zott volt az 1663–1664-es nemzetközi török háború eseményeiről, Várad és Érsekújvár azért „került a hódítók hatalmába”, mert a császári hadsereg nem adott idejében segítséget. Zrínyi-Újvárat a törökök javaslatára rombolták le, s minden józan megfontolás ellenére Székelyhídnak is ez lett a sorsa. Úgy tűnik, alaposan tanulmányozta Bocskai és Bethlen Gábor török politikáját is. Még a nagy bécsi vereség után is, 1684. évi januári kiáltványában Thököly a törököt csakis óriási hatalomnak, félelmetes ellenségnek mondja: „a legnagyobb ellenség”, a „legerősebb ellenség”, a „hódító”, az „ottomán hatalom”, a „legerősebb nemzet”, „a törökök óriási hatalmú nemzete” „millió lelket vitt keserves rabszolgaságba.”⁶¹

Többször kifejtette, semmi mást nem kíván, mint az áldott békét és az ország nyugalomát. Tudta azonban, hogy megvalósításáért csak intézményes hatalom birtokában tevékenykedhet. Társadalmi hatalmi bázisa 1682-re kialakult. Legfőbb alapja a hadsereg. Anyagi és szellemi bázisa saját vagyonán és tehetségén kívül az evangélikus és református kereskedő, vállalkozó nemesség és polgárság tudása és kölcsönei. Majd Kassa elfoglalása után a Szepesi Kamara rendkívüli pontosságot követelő működésével biztosította jövedelmét.

Szálláshelyét a központi kormányzattal kötött fegyverszüneti tárgyalásokkal vármegyéről vármegyére növelte. A Rákóczi-birtokokkal kiegészítve egész Felső-Magyarország, le Bihar vármegyéig hatalma alá kerül, néhány város és vár kivételével.

Államszervezete kereteiben, megjelenési formájában már kész, kancellár, tanácsosok és követek tevékenykedtek irányítása alatt, szigorú írásbeli renddel. A korabeli állam elengedhetetlen feltétele, szervezeti és megjelenési formája az udvar. 1682 elején már nagyszabású udvara van, udvari főkapitány, udvari lelkész, kommisszárius, kamarások, familiárisok, ifjak, bejárók, szolgálkával, lótarással, készpénzfizetéssel és rang szerint angliai vagy fajlondis posztó ruházattal. Étekfogók, pohárnokok, szakácsok, a kor udvartartására jellemző népség mellett nagyszámú muzsikás emelte az udvar fényét, hegedűsök, trombitások, síposok, dudások, dobosok. Könyvtár, kincstár, a képek között XIV. Lajos király, Lipót császár és Eleonóra császárné képe s órák és lápcső.⁶² Hatalmának azonban nincs alkotmányos formája.⁶³ Területi hatalmának nevesítése többször felmerült, többek között például, hogy Tiszai hercegség legyen a neve. A magyar király központi kormányzata területi illetékességét egyértelműen, de ideiglenesen ismerte el. Zrínyi Ilona útján Thököly hatalmának legalizálását kérte. A császári udvar késett, még a házassági engedély megadásával is. Ugyanakkor az Isztambulba küldött császári követ a magyarok bevonása nélkül tárgyal, és kellő tájékoztatás hiányában elterjed a híre, hogy a Habsburg kormányzat átengedi az oszmánoknak a Királyi Magyarország északi részének a Vág folyóig terjedő területeit.

Gyöngyösi István a Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága című versezetében antik szimbólumokkal fejezte ki Thököly esélyeit. Az egyik a béke: „Az ki régen fegyvert fogott hazájáért, // Monda Venus annak: tedd le sisakodat, / Töröld meg az harci porbul homlokodat, / Oldd le oldaladról felkötött kardodat.” Vagyis békéj meg, hallgass

⁶¹ Thököly Imre fejedelem kiáltványa, 1684. 662–665. o.

⁶² Thököly udvartartása. MHHS XXIV. k. 1873. 65–128. o. Vö. *Peteki*, 1983. 205–214. o.

⁶³ Mint közösség, a bujdosók a következőképpen nevezték meg önmagukat: „Isten dicsőségéért lelki testi szabadságokért bujdosó mezei lovas, gyalog hadak”, „Universitas comitum baronum, nobilium, exercitusque confinarianorum ac campestrium equestris ac pedestris ordinis militum pro deo et patria militantium Hungarorum” *Deák*, 1883. 100., 125. o.

Medeára, azaz Ilonára. A másik: a nehéz út „Azmíg hasznát éred történhet károd is / Szükség azért, légyen segítőtársod is.” A legnagyobb veszély, ha beszorítják a lehetetlen helyzetbe: „Sőt személyedet is veszélyre kergetik / Hogy labirintusba hajtsák, térengetik / Belé is kergetnek, ha szerit tehetik.”⁶⁴

Török-francia érdekszférában

Thököly 1682. április 28 – május 12. között Ibrahim pasával tárgyal Budán. Fogadásának uralkodói pompájáról bőven írtak. A tárgyalás tartalmáról semmi nem szivárgott ki. Július 26-án Thököly kiadja „első uralkodói megnyilatkozását”, amelyben főleg az ellen tiltakozik, hogy a tárgyalásokba a magyarokat ugyanúgy nem vonták be, mint az országgyűlés előtt, és bejelenti hogy török segítséggel fegyvert fog.⁶⁵ Augusztus 6-án a szultáni díván dönt, megindítja a háborút a Habsburg Birodalom ellen. Augusztus 14-én Thököly elfoglalja Kassát, Felső-Magyarország hadiipari központját és Szirmay András hadmérnöki tudása segítségével a citadellát. Szeptember 10-én Ibrahim pasával és Apafi csapataival együtt megostromolja és elfoglalja Fülek várát. Itt kapja meg uralmának jelvényeit, s kézhez veszi a szultáni, ünnepélyesen megszerkesztett uralkodói megerősítő diplomát, Közép-Magyarország feletti uralmának elismerését, 40 ezer ezüsttallér évi adó és hűséges szolgálat fejében. Ugyancsak ekkor kapta meg Thököly a „Közép-Magyarország népének” adott, 1682. augusztus 5–15-én kiállított ahdnâmet.⁶⁶

A Felső-Magyarországi Fejedelemséget nem a szultán teremtette meg. Thököly és köre területi hatalma fegyveres harc és szervezőmunka révén alakult ki, határait tekintve Lipót császár fegyverszüneti megállapodásaival jóváhagyva. Kétségtelen viszont, hogy hatalmi formáját szerződéssel és jelvényekkel a szultán ismerte el.

Indokolt kérdés, helyes volt-e a három részre széttrött országban egy újabb hatalmi képződményt létrehozni. Természetesen nem volt helyes, sőt történelmileg kritikus időszakban az újabb megosztottság egyenesen károsnak tekinthető. Csakhogy reálisan felmérve a viszonyokat, Felső-Magyarország elkülönülését a körülmények hozták magukkal. 1682 elején nincs Magyarországon integráló hatalom. Esterházy Pál nádor, immáron Thököly sógora, már felismerte, hogy az 1681. évi országgyűlés katonai és gazdasági reformtörvényeit nem hajtják végre. Valószínűleg a központi kormányzat inkább nem volt képes rá, mintsem ne akarta volna. Esterházy kérte, javasolta, követelte a katonai intézkedéseket, hatásköre azonban valójában a semminél is kevesebb. Hamarosan belátta, hogy katonai erővel nem rendelkezik.⁶⁷ Erdély a török hatalom területi harapófogójába került. A török megszállta területen a missziókon és a helyi önkormányzatokon kívül nincs szervező bázis.

⁶⁴ Gyöngyösi István: Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. (A szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Jankovics József és Nyerges Judit. Az utószót írta Jankovics József.) Budapest, 2000. 1/1., 36/2., 37/1., 3–4. o.

⁶⁵ Benczédi, 1980. 116–117. o.

⁶⁶ A kérdéssel foglalkozó hazai és külföldi irodalmat közli, a különböző másolatok, téves dátumok tisztázásával szövegét megállapította: Papp, 2003. 655–657. o. – Thököly címe körül még nincs letisztult vélemény. Felső-Magyarország fejedelme, király, magyar király. Angliába elérkező hír szerint: „Thököly King of Upper Hungary” 1682. október 7. PRO ADM 77/2/41.

⁶⁷ A nádor hadfogadási tevékenységéről és arról, hogy miért vallott kudarcot (például 1683. áprilisban a magyar lovasság kiállítását Kollonits Lipót kamarai elnök drágának tartja, a havi öt forint helyett csak három

A Habsburg Birodalom központi kormányzatában hiányzott az egységes döntési készség. Borgomaynero, a bécsi spanyol követ, Badeni Hermann, a Haditanács elnöke és az özvegy császárné, Gonzaga Eleonora nem pártolják a török háborút és a hadi előkészületeket. Hoher kancellár és köre a vasvári békét kívánta meghosszabbítani. Ezzel kapcsolatban vészterhes hírek terjedtek el: a császár a Királyság északi területét a Vágig kész átengedni a törököknek, sőt, átadná Ecsedet és Szatmárt s az egész Tiszántúlt a béke meghosszabbítása érdekében.⁶⁸ Thököly tehát az egyetlen, aki a császári haderőn kívül mintegy 10-15 000 főnyi hadsereggel, bizonyos belső védelmi képességgel rendelkezett. Franciaország, Lengyelország is számolt vele. Viszont hiányzott hatalmának neve, elismert címe. Ezt elsősorban a Habsburg kormányzattól várta. Csakhogy a házassági engedélyen kívül az Udvar az érdemi válasszal is elkésett. A megegyezés komoly esélye maradt kihasználatlanul. Thököly azonban önmagát már „Partium Regni Hungariae Dominus”-nak nevezve, ismét békeajánlattal fordult az Udvarhoz. Követei, Szirmay István és Jánoky Zsigmond elég nagyigényű békefeltételekkel jelentek meg Bécsben. Mindenesetre különös, hogy Lipót császár megbízottja útján hajlandó ismét megkezdenni a fegyverszüneti tárgyalásokat az immáron török szövetséges felső-magyarországi fejedellemmel, akiről az ausztriai titkos diplomácia révén tudja, hogy a francia király pénzzel segíti. 1682. október 18-án létrejön a megegyezés, Thököly kész a kompromisszumra, átadja a bányavárosokat, a császár elismeri a Garamtól keletre fekvő területen uralmát.

Ugyanakkor a francia diplomácia a török kormányt a magyarországi elégedetlenség segítségére biztatta, Thökölyt és híveit pedig a török orientációra ösztönözte.⁶⁹ Kormányzókörevel együtt Thököly tehát az ahdnâme kézhezvétele után is méltán vélhette, hogy nem kizárólagosan az Oszmán Birodalomnak kötelezte el magát, hanem egy francia-török kapcsolatrendszerbe került be. Franciaországgal az eleven kapcsolat 1682-ben különösen élénk lett. Kassa elfoglalását Thököly egyszerre tudatja a francia királlyal, közli Vernay du Boucauld időközben kinevezett varsói követtel, Crossy államtitkárral és Forvallal. Fülek alól Thököly ugyancsak azonnali tájékoztatást küld. Sűrű és izgatott érintkezései a lengyelországi francia követtel és Versailles nyílt titokként tárgyalt segélyei erősen izgatták a nemzetközi közvéleményt.⁷⁰

---

hajlandó fizetni, Nyitra megye kiállít 300 gyalogost, de fél az érsekújvári töröktől, és saját védelmére a vármegyében állomásoztatja): *Iványi*, 1991. 114–115. o.

⁶⁸ A sok forrásból: „a német császár Kaprára által in specie kétszáz ezer aranyat küldött az portára, több pénz tallirból álló mindenestül egy milliomra becsülte; a mellett oly instructiót adott: ha azzal be nem érné Szathmárt és Ecsedet Tiszántúl való földdel ígérje oda tizenhat esztendeig való békességet sollicitál, magyar követet is adjungált Caprera mellé, Magyarországtól kapithiának Váradí László deputáltatott volt, de az megváltozott és Paveszi Gergely küldetett [...] A német császár tizenhárom vármegyével keveset gondol, inkább akarja, hogy erőtlenedjék [...] Kende megírta Kende Mártonnak, hogy a portáról megtudták, Szathmárral Ecseddel nem contentus a török többet kíván, a melyre az emberek igen conturbálódnak.” Kaplos, 13. febr. 1682. Részben rejtjelekkel írt névtelen híradás, címzettjét sem ismerjük. Kiadója *Deák*, 1883. 325. o. Lelőhelyét így jelölte meg: Gróf Teleki Levéltár, Miss. 108. – Forrásértékét több hasonló tartalmú dokumentumon kívül elsősorban a császári követi instructióval és tárgyalási jelentéssel összevetve lehetséges, amely külön tanulmányt igényelne.

⁶⁹ A megállapodásról, hogy a szultán megtámadja Lipót császárt és XIV. Lajos nem nyújt segítséget, sőt nem egyezkedik a császárral a Porta hozzájárulása nélkül: *Michaud*, 1983. 108. o.; *Kopčan*, 1983. 121. o.; *Köpeczi*, 1983. 92. o.

⁷⁰ Valamennyit közli *Gergely Samu*: Thököly és a francia diplomácia. A francia Külügyminisztériumbeli levéltárban lévő „Hongrie”-című két kötetes gyűjteményből. XVI–XVII. *Történelmi Tár*, 1888. 476–479. o. A francia diplomácia Thökölynek nyújtott francia támogatásról Newsletter, 1682. április 13. PRO ADM/77/2/24.

Zrínyi Ilona 1682 tavaszán útlevelet kap a lengyel királytól, hogy háborítatlanul utaz-
zék Csesztovóba. Közvetett tények alapján feltételezhető, hogy ott találkozott Sobies-
ki János lengyel királlyal.⁷¹

Addig páratlan helyzetben kellett tehát a gyakorlati nemzetközi politikában nem sok ta-
pasztalattal rendelkező fiatal Thökölynek utat találnia. Kedvenc szerzője, Hugo Grotius vé-
leménye az, hogy a nagyhatalmak mellett a kisebb államoknak jelentős a szerepük a hatal-
mi egyensúly fenntartásában. Két nagyhatalom között a kisebb ország nem lehet semleges
– tanácsolja Justus Lipsius, a magyar főurak, köznemesek és polgárok körében különösen
népszerű államelméletében –, célszerű, ha a hatalmasabbhoz csatlakozik.⁷²

A török–francia érdekszférában Thököly és hívei egy általánosabb és egy konkrét
eséllyel számolhattak. Országos érdek államhatalmi szinten részt venni a háborúban,
mert csak így tarthatnak igényt, hogy amint Erdélyt a vesztfáliai békébe, a Királyság ér-
dekeit is befoglalják majd a nemzetközi török háborút lezáró megállapodásba. Az
ahdnâme, amely Thökölyt, mint Bethlen Gábor utódját és feleségét, Zrínyi Ilonát a szul-
tán védelme alá helyezi, és többek között a szabad kereskedést, az elfoglalt várak ma-
gyar birtoklását biztosítja, 9. pontjában kimondja, hogy a háborút lezáró békében az or-
szág törvényeit figyelembe veszik. Ez az általános, országos szintű kilátás. A konkrét
lehetőség pedig az ország lakosságának védelme a török hadjárat idején. Az ahdnâme 4.
pontja elég szűkszavúan mondja ki, hogy „a mostani hadakozás alkalmatosságával” a te-
lepülések „ne prédáltassanak s raboltassanak”.⁷³

A török szövetség további, a helyzethez alkalmazott konkrét tartalmát a kassai or-
szággyűlésen fogalmazták meg. Thököly hatalma törvényes alapjainak a megteremtése
érdekében hívta össze 1682. december 12-én kelt körlevelében. Lipót király nem tiltotta
meg, nem is ellenezte a gyűlést, még megbízottját is elküldte Kassára. Az 1683. január
13-án megnyílt gyűlésen Sebestényi András püspök elnökölt, a Királyi Magyarországról
jelentős létszámban jelentek meg. Húsz vármegye és kilenc város küldte el követeit. A
tizenkilenc főúr többsége ugyancsak követei révén vett részt a gyűlésen. Az egyházi fő-
rendet három püspök képviselte. A fejedelmi előterjesztés a Habsburg császárral meg-
köthető béke feltételeit közölte; ez az 1681. évi soproni országgyűléshez képest újat any-
nyiban tartalmazott, hogy Thököly felajánlotta közvetítését Bécs és Konstantinápoly
között. Ez annál is indokoltabb volt, mert a fegyverszünet első pontja ugyancsak a köz-
vetítés volt, amit Lipót császár el is fogadott.⁷⁴

⁷¹ Konkrét adatunk nincs a találkozásról. Tárgyszerű ismereteket csak a lengyel levéltárakban végzett
konkrét célú kutatások alapján lehet. A magyarországi eseményeket a nemzetközi diplomácia különös figye-
lemmel kísérte: a török szándéka csatlakozni a felkelőkhöz Lipót ellen jelenti Skelton, Bevil, Anglia bécsi
megbízottja 1682. július 11-én PRO ADM/77/2/39.

⁷² Az ország rengeteget szenvedett a városokban, falvakban teleltetett katonáktól, akik hónapszámra nem
kaptak zsoldot és a lakosságon élösködtek, vagy rablásból éltek. Grotius szerint az uralkodó, aki nem fizeti
meg a katonák zsoldját nemcsak a katonáival szemben felelős az ebből eredő károkért, hanem alattvalóival
szemben is. *Grotius, Hugo: De jure Belli ac Pacis.* (1625) A háború és béke jogáról. (Ford. *Haraszi György,*
Bróz Róbert, Diósi György, Muraközi Gyula.) Budapest, 1999. II. k. 388. o.; *Hargittay Emil:* Fáma, grlória,
literatúra. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben. Budapest, 2001. 111–119. o.

⁷³ *Deák,* 1883. 286–287. o.

⁷⁴ *Majláth Béla:* A Felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. *Történelmi Társulat,* 1883. 362–
366. o.; *Orel G:* Thököly diplomáciája, 1681–1686. Budapest, 1906. 25–26. o.

Az országgyűlés a török szövetséget nem fogadta el, pontosabban fenntartásokkal fogadta. Látni, ismerni kívánták az ahdnâmét, Thököly viszont nem kívánta nyilvánosságra hozni. Ugyanakkor Szakály Ferenc mutatta ki, a történetírásban addig figyelembe nem vett fejleményeket. Thököly „épp úgy kötelezte a hódoltsági vármegyéket meghatározott számú gyalogos és lovas felkelő kiállítására, mint a hódoltságon kívülieket”. Megkívánta a magyar joghatóságok érvényesülését a török megszállta területen, és a jobbágyok adójának leszállítását a zsitvatoroki békeben rögzített szintre. Követutasításában követelte, hogy „a törökök ne szedjenek a hódolt helységeken szokatlan bírságokat, vérdíjakat sarcokat... a keresztény lányokat a szpáhik ne kényszerítsék állandó szolgálatra, a hadjárat idején és más eset alkalmából a falvakban ne gyűjtogassanak, a lakosokat ne hurcolják fogságba, az elhurcoltakat váltságdíj nélkül engedjék szabadon ” És így tovább. A hosszú követelmény mintegy összegezi mindazt, amit a magyar politika a török megszállta területen elért, vagy próbált elérni.⁷⁵

A Királyi Magyarország uralkodói, nádori, vármegyei és földesúri hatalma eddig is szilárdan érvényesült a török megszállta területen. A gyöngyösi reformátusok érdekében Bocskai István fejedelem érvényesítette vallásügyi rendelkezését.⁷⁶ A missziók működésére is volt megállapodás a helyi vagy a központi török hatóságokkal.⁷⁷ Katona állítási gyakorlatra viszont eddig nem ismerünk példát. Thököly elvben toborozhat az idegen állam hatalma alatt álló területen. A helyi hatóságok természetesen tiltakoztak, s nem tudjuk, hogy Thököly joga mennyire érvényesült, vagy érvényesült-e egyáltalán. A kérdésre csak akkor felelhetünk, ha kiderül, hogy Thököly 1683-ban nagy létszámú, 20-25 000 főnyi hadseregébe honnan kerültek a fegyverviselők. Pusztán Felső-Magyarország területéről nehéz volt ilyen létszámú hadinépet kiállítani, hiszen erőszakos toborzási módszereket is kénytelen volt alkalmazni. Ha meggondoljuk, hogy a bujdosók szállásterülete a Partium és Bihar vármegye, erősen valószínűsíthető, hogy Thököly zászlói alá török megszállta vagy ellenőrzése alatt tartott területről is kerültek fegyverviselők.⁷⁸

Nyilvánvaló, Thököly és köre a török orientációt eszköznek tekintette az ország alkotmányának átmentése érdekében, vagy amint Benczédi megfogalmazta: „a lehetséges belső önállóság megőrzése vezette.”⁷⁹ A Habsburg kormányzattal évről-évre ismételt megújított fegyverszüneti tárgyalások ugyancsak az adott hatalmi keretek között élve a lehetőségekkel, az önrendelkezés feltételeit próbálták biztosítani.

A Portára küldött követekkel egyidőben indult Petneházy György és Saponara ezredes Bécsbe Thököly békeajánlatával: „Partium Regni Hungariae Dominus” címének elismerése, birodalmi hercegi cím, a linzi béke megerősítése, a Bocskai Istvánnak átengedett terület fejében elismeri a királyi hatalmát, érvényesnek tekinti rendeleteit és mellette harcol. S a

⁷⁵ *Majláth*, 1883. 549–550. o. Idézi *Szakály*, 1983. 65–66. o.

⁷⁶ *Bán Imre*: A gyöngyösi templomper Bocskay István korában. In: Csikesz Sándor Emlékkönyve. 2. Tudományos dolgozatok. (Szerk. *Dr. Módos László*.) Debrecen, 1941. 142–150. o. – Az akkor csak XVIII. századi másolatban ismert (152. l.) Bocskai-pátens: MTA Kézirattár, Oklevélgyűjtemény, K 339. Molnár Antal szíves közléséből.

⁷⁷ A sok példa közül Don Simone Matkovich a szultántól nyert kiváltságlevéllel igen széles jogokat biztosított a hódoltsági katolikusok számára. *Molnár Antal*: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 39–40. o.

⁷⁸ *Nagy László*, 1983. 111. o.

⁷⁹ *Benczédi*, 1983., 1985.

megállapodást a spanyol és a lengyel király garantálja. Lipót császár nem utasította el a feltételeket, a tárgyalások megindultak.⁸⁰ A török ismét gyorsabbnak bizonyult. A május közepén Belgrádban szerdára, a hadjárat fővezérévé kinevezett Kara Musztafa Thökölyt az északi tanácskozásra rendeli, s Erdélyen át tatár had tör be a Királyságba.

Minden gyors váltások idején vitt politika legfőbb kockázata, hogy a döntéshozók kellő információk hiányában döntenek. Thököly információs hálózatáról kevés ismerettel rendelkezünk, úgy tűnik azonban, mint a nagy önbizalommal rendelkezők gyakorta, ő sem számolt eléggé az eshetőségekkel, és alábecsülte a közvélemény jelentőségét.

Budai látogatása óta népszerűsége hanyatlott. Sokat ártott neki Apafi Mihály fejedelem és Esterházy Pál 1683. január 21. és június 27. közötti levélváltása.⁸¹ Az erdélyi fejedelem Vajda László követét küldte megegyezés céljával a nádorhoz, és a levelek a követ utasításának kísérői. Apafi szerint Thököly a főrendek, vármegyék és városok „neve alatt való leveleket formálván elhitette a Portával”, hogy ha a magyar királyságot megkapja, egész Magyarország és Horvátország meghajol számára.⁸² Esterházy Pál válasza: „nagy csudálkozással értettem, hogy Tököli Imre uram ő kegyelme az fényes portát úgy informálta légyen, mintha az egész magyar nemzet ő kegyelmét választotta volna fejének, mindnyájan egyező akarattól kívánnánk ő kegyelmét fejünknek lenni [...] én lévén az országnak palatínusa, talán tudnám én is, ha valami volna azon dologban, de nyugodt elmével legyen Kegyelmed, hogy az magyar uraknak s több főrendeknek és az országnak soha gondolatjokban sem volt, hogy Tököli uramat fejedelemnek ismerjék, mert kézszebbek vagyunk mindnyájan tisztességesen meghalni, mint ő kegyelmét urallani, nem lévén sem maga, sem atyja semmi tisztbéli ember is az országban.” Csodálná, ha a szultán „ilyen ifiat [...] előnkbe tenné mindnyájunk gyalázatával s az fényes porta kisebbségével”. A magyar nemzet hatszáz esztendeje „libere választott” királyt, hiszi, hogy a fényes Porta mindezt figyelembe veszi, és „nem kíván egy ember kedvéért egy ilyen régi vitéz nemzetet semmissé tenni”.⁸³

Figyelemre méltó, hogy Apafi információja, amelynek provenienciáját pontosan nem tudjuk, egybeesik a kassai gyűlés idejével. Onnan viszont nem ilyen instrukcióval mentek el a portai követek. Nem lehet ugyan kizárni, hogy Thököly esetleg küldött ilyen üzenetet is, vagy a követek érveltek nagyvonalúan, de ennek az információnak hitelességét török forrásokkal Papp Sándor nem erősítette meg, pedig rendkívül nagy gonddal kutatta fel a török dokumentumokat, bár vizsgálata nem is erre, hanem az ahdnâme forráskritikájára irányult. Emellett azokból, a vármegyékkel és a rendekkel a Porta számára íratott levelekből sem került elő eddig egyetlen példány sem, és Thököly soha nem nevezte magát királynak. Sőt, annyira tisztelte a koronás főt, hogy még Törökországban is önmaguk legitím voltát pecséttel is ki akarván fejezni, a pecsétnyomóra az ország címe-

⁸⁰ *Angyal*, 1888. II. k. 12. o.; *Orel*, 1906. 35–36. o.; *Iványi*, 1983. 143–144. o.

⁸¹ A ma ismert levél- és véleménycsere együttesből az elsőt Varga J. János tárta fel, Papp Sándor ismertette (2003., 648. o.), a többi megjelent: EOE XVIII. k. (Szerk. *Szilágyi Sándor.*) 1893. 128–134. o.

⁸² Apafi Esterházy Pálnak, 1683. január 21. *Papp*, 2003. 648. o. – A véleményt megismétli Vajda László erdélyi követ jelentésének Esterházy Pál sajátkezű fogalmazványa. EOE XVIII. k. 130–133. o. (A 13 pontot tartalmazó és alapos forrásvizsgálatot kívánó szöveggel más tanulmányomban kívánok foglalkozni.) – Vajda László követségét elég felszínesen említi: *Orel*, 1906. 34–35. o.

⁸³ EOE XVIII. k. 129. o.

rét korona nélkül vésette ki. Tény azonban, hogy Thököly és köre, önképének reális megfogalmazását elvégezve, keveset törődött a róla 1683 tavaszán és nyarán keringő legkülönbözőbb véleményekkel.

Esterházy nem a török szövetség miatt ítélte el Thököly állítólagos és a valóságnak meg nem felelő portai ajánlatát és a vármegyék – ha igaz – hamisított nyilatkozatait, hanem presztizs megfontolásokból. Pedig 1683 tavaszán már sejtette a küszöbön álló háború horderejét. 1683. március 18-i keltezéssel felhívást intézett a vármegyékhez: „Eljött az ideje, hogy édes hazánk felszabadul a török járma alól, fogjon tehát mindenki fegyvert...” Apafi pedig Vajda László követének megbízó levelében, amelynek a nádornak címzett példányát ismerjük, hangsúlyozva, hogy amiben tud „az hatalmas nemzet előtt” hasznosan szolgálni el nem mulatja, egyenesen arra kéri Esterházyt, hogy „igyekezzen úgy a dolgokat kormányozni, ne legyen Kegmed méltóságos tiszti alatt végső romlása a magyar nemzetnek”.⁸⁴

Megfelelő tájékoztatással Thököly valószínűleg nem rendelkezett, nincs feltárva kémhálózata és az sem, hogy portai megbízottai milyen tudósításokkal látták el, de számolt Kara Musztafa bécsi hadjáratának kettős esélyével. Az ostrom alatt igyekezett hadseregét sértetlenül megtartani, és folyamatosan tárgyalt Sobieski János királlyal. Lotharingiai Károly herceghez az ostrom ideje alatt, szeptember 9-én küldte el fegyvereit a császárnak felajánló követeit. Bécs felmentése után a visszavonuló Kara Musztafa parancsait sem teljesítette, a lengyel királlyal előre tudatta, hogy a párkányi csatában nem vesz részt. Esztergom megvétele után Thököly két követét, Szepessy Pált és Nagy Mihályt küldte Sobieskihez, aki vállalta a közvetítést és garanciát, s Lotharingiai Károly herceg Thököly lovasezredeit a legkiválóbbnak tartván,⁸⁵ megegyezési pontjait a Linzbe menekült császári udvarba küldte. Őszintén át akart állni a török ellen harcolók táborába, feltételei a korábbiakhoz képest szerényebbek voltak, de a császár csak mint alattvalót fogadta volna el, Thököly pedig a felső-magyarországi területhez és mindenekelőtt hadseregéhez ragaszkodott.

Tragikus szerep

Így határozta meg Thököly önmaga helyét is az ország változásának nagy történelmi teátrumában, az 1684 tavaszán latinul Kassán kinyomtatott Európa hatalmait megszólító és az invocatióban a hagyományoknak megfelelően az európai hatalmaknak és Pannónia polgárainak minden jót kívánó terjedelmes kiáltványában.⁸⁶

⁸⁴ EOE XVIII. k. 127. o.

⁸⁵ A Thököly-lovasság beillesztése a császári hadseregbe: *Szita László*: Budától Belgrádig. Pécs, 1987. 241–288. o.; *Czigány István*: Lovasból huszár. A magyar katonaság integrálódása a császári hadseregbe. Különnyomat „Huszárok a történelem forgószínpadán.” Tudományos konferencia. Sárvár, 2000. szeptember 14–15. Sárvár, 2000.

⁸⁶ Emericus Thököly Princeps, ac Partium Regni Hungariae Dominus etc. Universis Orbis Christiani Regibus, Principibus, Republicis, Sacri Romani Imperii Statibus; nec non sub servitutis iugo suspirantibus afflictis Pannoniae Civibus, Felicitatem. [Kassa] É. n. 24 lev. RMK II. 1540. Kiadta: *Prónay Dezső*: Magyar Egyháztörténeti Emlékek. Budapest, 1905. 153–186. o., *Sinkovics István*: Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/2. k. 1526–1790. Budapest, 1968. 661–675. o. (*Muzsai Lászlóné* magyar fordításában). Röviden ismerteti: *Köpeczi*, 1983. 99. o., továbbá *R. Várkonyi Ágnes* In: Magyarország története 1526–1686. III/2. k. 1587. o.

1683-ban Thököly konkrét célja – hogy az országon átzúduló török invázióknak a császári kormányzat szándéka ellenére végül is védtelenül kitett Dunántúlon és Alsó-Magyarországon mentse a falvakat, mezővárosokat, az emberi életet –, ha nem is teljes egészében, csak többé-kevésbé, de valamennyire mégis megvalósult. Főúr, nemes, város, vármegye, mezőváros, ha Thökölynek meghódolt, hűségesküt tett, élelmet szállított, megmenthette birtokát, falvait a török–tatár csapatok rablásaitól. Talán ezen is múlt, hogy a helyi hatalmaskodások ellenére, ahol a Bécsnek tartó oszmán haderő átvonult, a régió nem lett felperzselt pusztaság. Sőt, a Habsburg kormányzat vizsgálata is elismerte, hogy a bányavárosokban Thököly védelme alatt semmi veszteség, kár nem érte a bányakamarát.

A stratégiai cél elérése előtt azonban egymásra halmozódó nehézségek tornyosultak, s az a kérdés, hogy Thököly fokozatosan kényszerpályára szorulva, milyen esélyt látott még, hogy vállalta a tragikus szerepet.

Kiáltványa, amely erre a kérdésre némi választ ad, felelt Lipót császár 1684. január 12-én kiadott pátensére. A császár amnesztiát hirdetett, és az ország alkotmányos kormányzására tett uralkodói ígéretet. Újrafogalmazta a király és a rendek viszonyát, megígérte, összehívja az országgyűlést, sértetlenül biztosítja a rendi jogokat, rendezi a vallások ügyét, és mindent megtesz, hogy a török igától megmentse az országot és hogy „az ország és a nemzet régi dicsőségére restituáltassék”. A keresztény világot hívta tanúbizonysággul, hogy „minemű szorgalmatos és Attyai gondvislésünkkel ekkoráigh igyekeztünk, hogy az mi Magyar országunkat, mely belső különbözőségek által már végső nyomorúságra jutott, békességes és virágzó állapotjára hozhassuk”. Thökölyt név szerint nem említette, de valójában róla és híveiről szólt az uralkodói pátens. Fel van sorolva a korabeli „bűn-toposzk” jellegzetes együttese: uruk ellen támadtak, rebellisek, összeesküvők, iszonyú pártütők, a kereszténység megdöntői „ezen Apostoli országot az Töröknek ígérték, avval mint az Körösztenységnek örökös Ellenségével magokat conjugálván” királyuk, hazájuk, maguk veszedelmére. Ennek ellenére – jelentette ki Lipót császár – „bennünk született kegyelmességünkül s régi országunkhoz, mint az egész Kereszténységnek bástyájához kiváltképpen és szüntelen való szeretetünktől viseltetvén” mindazoknak, akik a pozsonyi Commissio előtt hűségesküt tesznek, mindent elfelejtének, ingó és ingatlan javaikat visszakapják, és Pozsonyba útjukhoz ingyen útlevelben részesülnek. A vitéz rend tagjait fizetéssel a császári hadsereg állományába veszik, a soproni országgyűlés törvényeit megtartja, hogy „az országh és a nemzet régi dicsőségére restituáltassék, a török iga alól megszabaduljon”. Ezért kiki „kegyelmes királyának kebelébe vegye magát [...] a régi nyugalom megszerzésében fáradozzon...”⁸⁷

A Gubasóczy János nyitrai püspök és Maholányi János kancelláriai kézjeggyével ellátott uralkodói pátens a rendek retorikájával, ismert szókinccsel a soproni országgyűlés minimumát ígérte, a személyes sértetlenség, biztonság és a török elleni háború ígéretével együtt a rendi alkotmány megtartását helyezte kilátásba, ami jól hangzott. De már Esterházy Pál nádor észrevette, hogy hiányzik belőle a hivatkozás a királyi hitlevélre, s nyilván sértette, hogy kirekesztették az uralkodói pátens megalkotásából és a pozsonyi amnesztiabizottságból is.

---

⁸⁷ Bécs, 1684. január 12. MTA Kézirattár, Tört. Ivrét, 201/IV. Egy részletét idéztem: Magyarország története 1526–1686. III/2. k. 1586. o.

Thököly Manifestuma diagnózis, történeti áttekintéssel és megoldási javaslat. Felkészült, művelt személyiség önthette formába, nyilván Thököly intenciói szerint. Szerzőjét nem ismerjük, mivel Thököly nevében jelent meg, az ő koncepcióját fejezi ki.

Megállapítja, hogy a pozsonyi amnesztiabizottság „az ország törvényeinek és szabadságainak végső romlását készíti elő”. Oka pedig, hogy ide jutottak, nem más, mintsem hogy nincs egység. „Ő hova ragadta az egyenlenség a szerencsétlen polgárokat.” Viszszautasítja a vádakát és a rágalmakat, s leszögezi, hogy ténykedésük „az ország törvényein, az igazságon és ésszerűségein, valamint a végső szükségén alapulnak, amelyeket ügyünkben tisztán és lelkiismeretesen ítélkezve, nyíltan elismert”. (Értelemszerűen korábban a béketárgyalások alkalmával.) A hosszú kiáltvány kulcsszavai a „törvényesség” és az „ésszerűség”. Az uralkodóról a legnagyobb tisztelet hangján szól. Nem kételkednek, hogy a király őszintén törekszik rá, hogy a magyar népet megnyugtassa. De annál élesebb szavakkal ítéli el a zsarnoki uralmat, a hatalmaskodó uralkodást, a kétértelmű ígéreteket, a reservatio mentális alkalmazását, s azt, hogy a magyarokat kirekesztették saját országuk ügyeinek intézéséből. Többször visszatér a királyi hitlevélre. Részletesen ismerteti az ország törvényeit, beiktatja az Aranybulla szövegét, és áttekinti a nemzetközi török elleni háborút szervező Zrínyi Miklós mozgalmatól Bécs ostromáig terjedő idő történéseit. Hangsúlyozza, hogy a császár hozzájárulásával, minisztereivel folytatott megbeszélések után küldte el követeit a Portára, s több rendbéli béketárgyalásokat folytatott. Az ország végül végső szükségében folyamodott az ottomán védelemhez, miután „a kés már-már nyakának szegeződött”, mivel az udvar némely politikai csoportja minden megegyezési szándékukat és kísérletüket meghiúsította. S 1683 nyarán „a hatalmas ellenség” pusztításaitól ők védték meg az országot. A királyi pátensnek nincs garanciája. Különösen hangzik, hogy a török oldalára szorulva jelentik ki: „A haza, amelyet védelmezzünk a miénk. [...] A szabadságban született magyarok visszautasítják és elvetik maguktól a gyalázatos szolgaságot.” Céljukat pedig így fogalmazza meg: az ország végső megrendült állapota idején az vezeti, hogy „megtartsuk a magyar államot és méltóságot, visszaszereljük a szabadságokat, s megteremtjük a közös jólét és biztonság örök alapjait.”

Thököly fiatal korához és a nyeregben töltött évekhez képest meglepően tájékozott volt az európai viszonyokról, az egyes országok történelméről. Könyvtárában megvoltak Hugo Grotius művei, közöttük a *De jure Belli ac Pacis* három kötete. Vezető tanácsosi karának államelméleti ismeretei, kormányzási elvei eltértek a vármegyék határai közé zárkozó magyar rendi politikai gondolkozástól. Ennek jelentősége azóta nyilvánvaló, hogy az újabb kutatások kimutatták: a vesztfáliai béke alapelve, az európai hatalmi egyensúly megteremtése nem volt ismeretlen a magyar politikai kultúrában. Thököly 1684. évi kiáltványának talán legfontosabb részlete ezzel foglalkozik. Mégpedig nagyon megcsavart módon. Azt írja, hogy az „egyensúly a király és a lakosok között,” az „egyenjogúság” a nagy és kis országok között, a „biztonság” Magyarország és az egész Keresztény világon, tehát a kívánatos értékek a Habsburg kormányzat ajánlatában csakis az uralkodó érdekei szerint lennének biztosíthatók, csak saját jogaikról lemondva, önrendelkezésüket feladva lenne elérhető számukra, beleegyezve a központi kormány szándékába, hogy a szabad királyválasztó királyságot örökké válóvá változtassák.⁸⁸ Érvéleése akkor lesz világos, ha figyelembe vesszük,

⁸⁸ Sinkovics István: Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/2. k. i. m. 669–670. o.

ugyanekkor XIV. Lajos királyhoz, Frigyes Vilmos brandenburgi és III. János szász választófejedelmekhez írt leveleit. Valamennyiben a Habsburg Birodalom hatalma megnövekedésének veszélyét vázolta az európai hatalmi egyensúly szempontjából.⁸⁹

Azonban 1684 márciusában megalakult a Szent Liga, és Thököly a nemzetközi törökellenes összefogás nagyszabású vállalkozásából kirekesztődött. Nincs itt terünk, hogy felmérjük a diplomáciai háború és a hírháború dimenzióit.

Nem ismerte fel a veszélyt, hagyta, hogy a váradi pasa törbe csalja, udvara feloszlott, hadserege, mintegy 17 000 főnyi katonára a törökkel harcoló császári ezredekbe állt. Munkács várának kapitulációs szövegének egyik variációjában a következő olvasható: Thököly áruló, „emberi mód szerint megholtnak tartatik”.⁹⁰

A veszteségek, megalázások, kudarcok sorát éli végig. Miért nem ment át maroknyi csapatával ő is a török ellen harcolók oldalára? Kérdés vajon megtehetette volna-e? Az ostromlott Munkácson gyermekét váró feleségét akarta felmenteni, majd a bécsi internálásból kiszabadítani. A zernyesti csata 1690. augusztus 21-én Thököly különleges katonai teljesítménye volt, elnyerte érte a „magyar Hannibal” nevet s magas rangú foglyokat, akikkel feleségét kicsérélhette. Bethlen Miklós pedig kihasználhatta az Udvar engedélyesebb politikáját, s kieszközölte a Birodalomba iktatott Erdélyi Fejedelemség részleges önrendelkezését szavatoló Diploma Leopoldinumot.

Apafi Mihály fejedelem halála után (1690. április 15.) a Portán a 14 esztendő gyermek Apafi Mihály nevére állítják ki az új fejedelmi ahdnámét, de XIV. Lajos a Habsburg Birodalom megerősödött hatalma ellenében Erdélyben látja az egyensúly lehetőségét, és a keresztényszigeti országgyűlésen Thökölyt erdélyi fejedelemmé választják. Hatalmát ugyan a császári csapatok ellenében és a megosztott erdélyi rendek között nem tudja megszilárdítani, de a fejedelmi cím lehetőséget ad aktívabb politikára. Ettől kezdve figyelhetők meg Thököly intenzívebb kapcsolatai a román vajdákkal. Constantin Brâncoveanuval (1688–1714) tárgyal, mint írja „órákig való discursusaink” voltak, fejedelmi ebéden barátságot fogadtak egymásnak. Átalakultak, de személyesebbé váltak összekötetései a francia politikával is. Naplói rendkívül aktív személyiség képeit pergetik elénk. A lengyel, török, magyar, erdélyi francia, rác postákra azonnal válaszol, ha éjjel kapja is. 1693 újesztendő éjszakáján az angol követ kíséréséről rendelkezik. Ebben az évben sokat betegeskedik, naponta több órás fárasztó izzasztásokkal kúrálják, de vadászik, terveket készít, és főleg tárgyal rendületlenül, 1693. július 25-én például napfelkelte előtt a francia oratorral volt audienciája, hogy a király parancsa szerint intructiót adjon neki, miként tárgyalja ügyeit a fővezérrel és a „portai miniszterekkel”.⁹¹

A török területen híveinek és maradék katonaságának együttesét államszervezetben tartja. A konstantinápolyi angol követhoz, William Pagethez s az ő útján az angol kormányhoz beadott írásában úgy nevezi meg magukat, hogy: „Universitas Hungarorum pro Deo et Patria Exulantium”. Pecsétjük nagyon kezdetleges munka. Rajta a korona nélküli címer körirata: „Sigillum Hungarorum Pro Deo et Patria Exulantium”.

⁸⁹ Ismerteti lelőhelyükkel együtt: *Köpeczi*, 1983. 99. o.

⁹⁰ MHH XXIV. k. 319. o.

⁹¹ *Nagy Iván* (közl.): Késmárki Tököly (!) Imre naplója 1693., 1694. évekből. Pest, 1863. MHH XV. k. 3., 54–56., 125–128. o.

Amint nyilvánvaló lett, hogy megindulnak a Szent Liga és az Oszmán Birodalom háborúját lezáró béketárgyalások, az ahdnâmera hivatkozva igyekeztek érdekeiket és az ország érdekeit érvényesíteni. Jellemző ahogy a bujdosók Anglia portai követéhez benyújtott emlékirata az ország törvényeire, országos megállapodásokra hivatkozik a karlócai béketárgyalások alkalmával. Thököly és a bujdosók közössége külön fordultak emlékiratban William Paget követhoz és a tárgyalások közvetítőjéhez. Mivel Belgrádból hírt vették, hogy Nagy-Britannia kegyes és hatalmas királya, III. Vilmos, hitük védelmezője, aki a hatalmas török és a német császár béketárgyalásainak közvetítője, utasítást adott, hogy a békekötésben „a mi igazságos magyar ügyünkről” is minél jobban rendelkezzen. Vigasztalással tölti el őket, hogy a brit király, III. Vilmos, mint a magyarországi és erdélyi protestáns egyházak és a száműzöttek patrónusa a békekötésben felkarolta ügyüket. Remélik, hogy az „a mi magyar népünk megalégedésére” (*cum contentu Gentis Nostrae Hungaricae*) a legjobb s legjobb szándékú elgondolás (*in benigniori optima forma*) szerint valósul meg. Annál is inkább mert Lipót császár és magyar király diplomája és a török szultán ahdnâméja biztosította, II. Mátyás, II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, IV. Ferdinánd, valamint a legújabb ausztriai császár és magyar király, Lipót Erdély előző fejedelmeivel, Bocskai Istvánnal, Bethlen Gáborral és legutóbb I. Rákóczi Györggyel kötött békeszerződésekben szavatolták.⁹² A döntő fontosságú karlócai béketárgyalások esélyét, hogy Magyarország és Erdély érdekei bekerüljenek a háborút lezáró békeszerződésbe Thököly és bujdosótársai próbálták meg érvényesíteni.

Összegzés

Vajon alkalmas volt Thököly egyáltalán a kor adta páratlan feladatra? Tehetségét kortársai elismerték. Lotharingiai Károly herceg, kora legjobb lovasvezérének mondta. Benczédi László (1929–1986) átlagon felüli képességűnek jellemezte: „Egyéniségének legjellemzőbb, meghatározó vonása a tehetség, méghozzá a sokirányú és sokoldalú tehetség volt, amely mindenkor feladatoktól függően tudott alakot cserélni. Innét van, hogy az élet legkülönbözőbb területein – akár hadvezérként a kuruc vitézlő rend élén, akár gazdasági irányítóként a jövedelmek szaporításában, akár államszervezőként, mint Felső-Magyarország fejedelme – egyaránt tanújelét adta átlagon felüli képességeinek.”⁹³

Ereje, esélye tehetségében rejtett, és abban, hogy nevét szárnyra kapta a hírnév. Európa azonnal felfigyelt rá, hírneve hirtelen szárnyalt fel. A német sajtó szerint „nagy hős”, „okos elme”, Reverend abbé, Franciaország varsói nagykövete már korábban azt írta: „Thököly gróf a legnagyobb úr és a legbecsületesebb ember Magyarországon. Az egész nemesség tisztelettel tekint erre az ifjúra, akiben nem kevesebb az okosság és határozottság, mint egy 50 éves férfiban.”⁹⁴ Sobieski János király méltónak tartotta, hogy országához kösse és beavassa az oszmánok elleni terveibe: lengyel indigenátust ajánlott fel

---

⁹² Eredetije: London, Schol of Oriental and African Studies Library, Papers of William Paget. Kiadva: Thököly és a törökországi bujdosó magyarok előterjesztései a britt kormányhoz, Constantinápoly, 1698. május 18. MHH XXIV. k. 488–509. o.

⁹³ Benczédi, 1980. 87. o.

⁹⁴ Hudita, 1926. 305. o. idézi: Benczédi, 1980. 88. o.

neki. Huszonhárom kötet naplójának ismert töredéke alapján is nyilvánvaló, hogy remek megfigyelőképességéhez különleges kifejezőkészség járult. Evangélikus hitélete kevésbé van feltárva, volt időszak, hogy naponta vett részt istentiszteleten, a különböző vallások egyenjogúságának elve vezette, bár katonái és a megalázott lakosság indulatait nem mindig tudta megfékezni. Utolsó hónapjaiig az ország helyzete foglalkoztatta. 1700–1702-ben keletkezett terveit azt jelzik, hogy követte az európai változásokat. Az a politikus volt, aki beismerte tévedéseit is: „Édes Fiam uram! – írta II. Rákóczi Ferencnek– .... Tanúljon az én példámon, kit az mi állhatatlan nemzetünk közül sokan őszinte s hamis hitekkel, az szerencsétlenségnek csak gyenge szelétől is megijedvén, megcsaltanak és mellőlem félreállván, engemet a sárban hadtanak” és „Édes Fiam Uram! Nec in pace, nec in bello, ne legyek kegyelmedtől és az én nemzetemtől elfelejtve.”⁹⁵

2005 kettős értelemben háromszázadik évforduló. Az egyik közismert, ez az elmúlás időpontja, a nem mindennapi életút vége a távoli Kisásziában, a Virágok mezején. A másik csaknem kiesett az emlékezetből. Pedig ez történelmi dimenziókban az élet kezdete. A szécsényi országgyűlés pontosan három évszázaddal ezelőtt hozta meg a következő 8. törvénycikket: „Az Méltóságos Thököly Imre Fejedelem az Magyar Haza Szabadságának helyreállításáért fegyvert fogván, és azon Ügynek minden jobb utakon és módokon való folytatására életét, jószágát feláldozván,” a törvény teljes rehabilitációját, javai visszaadását rendeli el. És leszögezi, hogy „Személlye szerint több bujdosó Magyarokkal az leendő Békességnek Tractájában includáltassék [befoglaltassék].”⁹⁶ 300 évvel ezelőtt több történet, mint hogy lezárult az ismereteink szerint tragikus pálya. Átmeneti korban, nagy változások között, élve minden lehetőséggel, a magyar államiságot igyekezett fenntartani, mert csak így lehetett esélye a jövőre.

Az 1978. évi nemzetközi történetészkonferencián Karol Telbizov bolgár professzor az 1688. évi ciprovaci tragikus eseményről, a török ellen fegyvert fogott felkelők több ezreit leverő Thököly-katonákkal foglalkozott nagy érdeklődést keltő előadásában. Az előadására Benda Kálmán válaszolt. Ismertette a párizsi Külügyminisztériumi Levéltárban fennmaradt isztanbuli követjelentéseket, mondván: Ciprovác egyike volt az egész Balkán egymást követő helyi felkeléseinek, és több ezres tömegek „lemészárlására” aligha kerülhetett sor, majd szólt Közép-Európa és a Balkán népeinek közös történelmi nyomorúságáról. Évszázadokon át a nagyhatalmak itt megosztották, egymás ellen fordították a népeket, és megakadályozták, hogy összefogva, egymást segítve a közös hódító ellen fordulhassanak.⁹⁷ Talán ez volt az a pillanat Thököly hosszú és viharos utóélete történetében, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ami a Királyi Magyarországon 1678–1699 között történt, az Közép-Európa közös problémája.

---

⁹⁵ Thököly Rákócziaknak, Virágok mezején, 1703. október 3. és Nicomediae, 1704. augusztus 29. MHH XXIV k. 520. és 543. o.

⁹⁶ Articuli Incltyorum Regni Hungariae Statuum et Ordinum pro Libertate Confoederatorum in Generali Eorundem Conventu ad Oppidum Szécsény praerito mense Septemb. Anno 1705. Articulus 8. Új kiadása: A szécsényi országgyűlés 1705-ben. (Szerk. Praznovszky Mihály.) Szécsény, 1995. 443. o.

⁹⁷ Karol Telbizov: Thököly Imre 1688. évi bulgáriai szerepéről.; Benda Kálmán: Megjegyzések Karol Telbizov tanulmányához. Mindkettő: Thököly és kora. 1983. 173–178., 179–182. o.

THÖKÖLY'S POLICY AND HUNGARY'S PROSPECTS AT THE TIME OF
THE REESTABLISHMENT OF POWER IN CENTRAL EUROPE

Summary

Based on the specialised literature and recently discovered archival sources, the study aims at drawing attention to the relation between the political career of Prince Imre Thököly (1657–1705) and the changes in the European power system of the period.

The author has surveyed the scientific works that deal with Imre Thököly, and concludes that all the extreme judgements had resulted from superficial knowledge, the enormous scope of international sources and the many aspects and surprising turning points of Thököly's political career. While Gyula Szekfű (1883–1955) emphasised that this career had interwoven with "the universal European interest," Hungarian and Austrian historiography of the 19th century examined it from the point of view of Habsburg-Turkish political relations only. A significant change was brought by the international conferences of 1975 and 1978. Hungarian, French and Austrian historians then raised new questions concerning the European aspects and social bases of Thököly's policy.

The author claims that Thököly's policy can be studied in view of the characteristics of the era. The period between the Peace of Westphalia and the Peace of Utrecht was important in the history of Europe and Hungary alike. Changes occurred to the European balance of power. The Ottomans were driven out of the Hungarian territories that they had controlled for 150 years; an expansion of the Habsburg Empire took place; Hungary reached a compromise with the central authority and led a war of independence to enforce her interests, while all the powers of Europe struggled for superiority and stability. A short but manifold period of this long process coincided with the political activity of Imre Thököly. The study offers a survey of the stages between 1678 and 1684.

In 1678, Central Europe was indeed interested in resolving the crisis of Royal Hungary, which largely resulted from the violent attempt of Chancellor Johann Paul Hoher (1616–1683) and his circle, to integrate Hungary into the Habsburg Empire, in the course of which the Hungarian constitution had also been abolished. The continuing raids of the Turks and those Hungarian outlaws that had to escape from political and religious persecution and had taken refuge in Transylvania, as well as the anti-Habsburg eastern policy of France deepened the crisis further. Following some unsuccessful endeavours to solve the disastrous situation, it was the young Lutheran count from Késmárk, Imre Thököly, the descendant of one of the kingdom's wealthiest noble families, who seemed to find the way out. In the autumn of 1678, he took advantage of the alliance of Transylvania, France and Poland, and captured most of the northern part of Royal Hungary in a brilliant campaign, with the help of Hungarian regiments, as well as French and Polish auxiliary troops. This led to a change in the policy of the Habsburg government, too. The regime thus conveyed certain counties of Upper Hungary to Thököly, ones that had become ungovernable after all, and re-established the constitution of the kingdom.

In 1681, in order to prevent a threatening Ottoman attack, and under the inspiration of the Holy See that wished to settle the Hungarian matter, Emperor and King Leopold I (1657–1705) convoked Parliament in Sopron, where a palatine was elected and several reforms were passed. It has always been a debated question in Hungarian historiography, why Thököly did not accept this compromise of the Habsburg dynasty and Hungarian aristocracy. The author emphasises the interests of the groups in Thököly's political camp: the members of the educated Lutheran and Calvinist nobility and bourgeoisie were interested in free trade without Austrian monopoly, and neither they nor Thököly's 20,000 military people were satisfied with the laws that granted Protestants' worship with the maintenance of the rights of the landowner only. It has not been examined by historians either that Chancellor Hoher and his group were raised to Hungarian nobility, which contested the state's right of self-determination.

The specialised literature considers 1682 as a landmark from the point of view of Thököly's Turkish alliance, with good reason. The author offers a survey of Thököly's anti-Ottoman plans, which have been ignored so far. Emphasis is laid upon the fact that Thököly had relations with

France, Poland, the Habsburg government and the pasha in Buda at the same time and he mediated between the Habsburg authorities and the Ottoman Porte, in compliance with the request of the imperial court in Vienna whose aim was to prolong the peace with Constantinople. The study demonstrates why Thököly decided in favour of the Ottomans, "the greatest enemy" as he himself called them. The author highlights a fragment of the Sultan's athname, according to which the interests of Upper Hungary would be included in the peace concluding the war, together with Upper Hungary's legitimate claim to recruit troops in the territories under Turkish occupation. It was also made clear that the Ottoman troops would not burn down Hungarian villages during their invasion, would not take prisoners or demand a ransom, and that maidens would not be attached to the pashas for service.

In 1683–1684, with the help of King Jan III Sobieski and Duke Charles of Lorraine, Thököly wished to join forces with the Holy League. He was well aware that the odds were against pursuing an independent policy between two great powers, without any support from the west. In his appeal to the nations of the world, issued in 1684, he established that he had undertaken a dreadful task. After the pasha of Várad took him prisoner in the autumn of 1685, his court was dissolved, and his troops continued fighting against the Ottomans in the imperial army. When the Porte realised the mistake that it had made, and Thököly was released, he organised his troops again from the remains of his regiments, but could not regain his power and significance anymore. And yet he had his share in national affairs even later on. After the bright victory in the battle of Zernyest in 1690, he was called "Hannibal of Hungary", and was elected Prince of Transylvania by the parliament in Kereszténysziget. His victory contributed to the issue of Emperor Leopold's Diploma that ensured partial autonomy to the Principality of Transylvania, which had been integrated into the Habsburg Empire, under the control of the central authorities. Thököly negotiated with Romanian voivods, as well. His biography, written by Jean Leclerc, became a bestseller, the French editions having been followed by an English translation in 1693–1694. Even John Locke had a copy of the second, illustrated edition in his library. According to his biographer, Thököly had aroused interest throughout Europe for many years. The tragic career of this highly talented personality of Hungarian history stands as an example of the fate of small Central European nations.

Ágnes R. Várkonyi

LA POLITIQUE DE THÖKÖLY ET LES CHANCES DE LA HONGRIE
AU MOMENT DE LA RÉORGANISATION DU POUVOIR

Résumé

Sur la base de la littérature spécialisée et de sources d'archives récemment révélées, l'étude souhaite attirer l'attention sur les corrélations entre la carrière politique du prince Imre Thököly (1657–1705) et l'évolution de la réorganisation du pouvoir en Europe.

Concernant la littérature spécialisée sur la personne de Thököly, l'étude constate que les jugements excessifs, positifs ou négatifs, – même dans l'historiographie de la cour – résultent surtout des connaissances superficielles, des sources très étendues de dimension internationale et d'une carrière politique complexe et émaillée de ruptures imprévues. Alors que Gyula Szekfű (1883–1955) souligne aussi que cette carrière était liée "à l'intérêt général européen," l'historiographie hongroise et autrichienne du 19e siècle ne la considère que du point de vue des relations politiques entre les Habsbourg et les Turcs. Les conférences internationales de 1975 (Vaja) et de 1978 ont toutefois apporté un changement significatif. Les travaux hongrois, autrichiens et français révélant les corrélations européennes et les bases sociales de la politique de Thököly ont soulevé plusieurs nouvelles questions.

L'auteur constate que la politique de Thököly doit être appréhendée en connaissance des caractéristiques de l'époque. La période entre les traités de Westphalie et d'Utrecht était déterminante dans l'histoire de l'Europe et aussi celle de Hongrie. Les rapports de force se réorganisent: l'Empire ottoman, occupant les deux tiers du pays depuis un siècle et demi, sera repoussé, l'Empire des Habsbourg deviendra une grande puissance, la Hongrie fera valoir ses intérêts par la guerre d'indépendance et les compromis faits avec la politique centrale, tandis que les puissances européennes luttent pour leur supériorité ou l'équilibre des pouvoirs et la stabilité. Une courte période, riche en changements rapides, de ce long processus coïncide avec l'activité politique de Thököly. L'étude parcourt les événements des années 1678–1684.

En 1678, l'intérêt fondamental de l'Europe centrale consiste à résoudre, dans la Hongrie royale, la crise provoquée par le chancelier Johann, Paul Hoher (1616–1683) et son entourage qui ont tenté d'intégrer le pays dans l'empire par des moyens arbitraires et la suppression de la constitution hongroise. Cette situation fut encore aggravée par les incursions récurrentes des Turcs et des réfugiés se trouvant à la frontière de la Transylvanie après avoir fui les persécutions politiques et religieuses, ainsi que par la politique orientale de la France en lutte contre le Casa Austriaca. Après plusieurs tentatives infructueuses, la crise commença à être désamorcée grâce à Imre Thököly, jeune comte luthérien de Késmárk, issu de l'une des plus riches familles d'aristocrates du Royaume qui avait été élevé en Transylvanie. En automne 1678, il profita de l'alliance franco-transylvanienne-polonaise pour occuper la quasi-totalité du Nord de la Hongrie royale dans une campagne menée avec brio. Aussi l'administration Habsbourg modifia-t-elle sa politique: elle céda à Thököly quelques comitats de Haute-Hongrie – qu'elle n'était plus en mesure de gouverner – et rétablit la constitution du Royaume.

A l'incitation du Saint-siège qui souhaita la normalisation de la situation en Hongrie et pour parer à l'attaque turque imminente, l'empereur Léopold, roi de Hongrie, convoqua la Diète à Sopron où un palatin fut élu et de nombreuses réformes furent mises en place. La question de savoir pourquoi Thököly a refusé ce compromis entre les aristocrates hongrois et la dynastie des Habsbourg est un vieux débat dans l'historiographie hongroise. L'auteur souligne les intérêts de dimension nationale des groupes sociaux majeurs du camp de Thököly. La noblesse et la bourgeoisie cultivées, surtout luthériennes et calvinistes, qui sont intéressées dans le libre échange sans monopole autrichien, ainsi que les quelque 20 mille soldats ne pouvaient pas se contenter des lois soumettant la pratique de la religion protestante au maintien du droit seigneurial. Le fait, jusqu'alors non étudié, que le chancelier Hoher et son groupe ont obtenu le titre de noble hongrois a remis en question l'application de l'autodétermination nationale.

La littérature spécialisée considère, à juste titre, l'année 1682 comme décisive pour l'alliance turque de Thököly. L'auteur passe en revue les plans contre les Turcs de Thököly qui n'ont pas été pris en considération jusqu'à maintenant. Il souligne que Thököly avait des contacts simultanés avec la France, la Pologne, l'administration Habsbourg et le pasha de Buda et qu'il a accepté de servir d'intermédiaire à la demande de la cour impériale souhaitant prolonger la paix avec les Turcs. L'auteur révèle pourquoi Thököly a fini par opter pour les Turcs qu'il considérait pourtant comme "le plus grand ennemi." Il insiste sur le paragraphe de l'ahtname en vertu duquel le traité de paix tiendra aussi compte des intérêts de la Haute-Hongrie et autorisera le recrutement sur le territoire occupé par les Turcs. De même, les troupes turques, lors de leur invasion, n'incendieront pas les villages hongrois, ne prendront ni contribution de guerre, ni prisonnier, ne pilleront point et les pachas n'ordonneront pas aux filles de servir.

Pour les années 1683–84, l'étude présente que Thököly voulait rejoindre le camp de la Sainte Ligue avec ses troupes en profitant du soutien du roi Jean Sobieski et du prince Charles de Lorraine. Thököly savait qu'une politique indépendante n'avait aucune chance de réussir entre les deux grandes puissances sans l'aide des puissances occidentales. Dans son manifeste (1684) adressé aux peuples du monde, il eut raison de constater que son rôle était tragique. Après qu'il devint le prisonnier du pasha de Várad en automne 1685, sa cour cessa d'exister et son armée combattit contre les Turcs sous la bannière impériale. La Porte se rendit compte de son erreur et libéra Thököly. Celui-ci eut pourtant beau organiser une troupe, il ne récupéra plus son importance ni son pouvoir d'antan. Toutefois, après sa victoire brillante à la bataille de Zernyest (1690), il eut le nom de "Hannibal hongrois" et la Diète de Kereszténysziget l'élut prince de Transylvanie. Sa

victoire contribua au fait que l'empereur Léopold délivra le diplôme garantissant partiellement l'autodétermination de la Principauté de Transylvanie, placée sous l'administration centrale de l'Empire. Thököly négocia avec les voïvodes roumains. Sa biographie rédigée par Jean Leclerc connut un grand succès. Son édition en français fut suivie de la version anglaise en 1693–94. John Locke garda la deuxième édition illustrée parmi ses livres. Selon son biographe, sa personne intéresse toute l'Europe depuis de nombreuses années. La carrière tragique de ce personnage historique particulièrement doué reflète le destin des petits peuples de l'Europe centrale.

Ágnes R. Várkonyi

DIE POLITIK VON THÖKÖLY UND DIE CHANCEN UNGARNS
ZUR ZEIT DER MACHTUMORGANISATION

Resümee

Die Studie legt die Zusammenhänge zwischen der politischen Laufbahn von Fürst Imre Thököly (1657–1705) und den Veränderungen der europäischen Machtumorganisation mit dem Anspruch der Erweckung der Aufmerksamkeit auf Grund der Fachliteratur und der neu erschlossenen Archivquellen dar.

Die Verfasserin überblickt die Fachliteratur bezüglich der Person von Thököly und stellt fest, dass die radikalen positiven und negativen Beurteilungen – sogar in der Hofgeschichtsschreibung – vor allem auf oberflächliche Kenntnisse, das kaum zu erschließende Quellenmaterial von internationaler Größe und auf den mannigfaltigen, von unerwarteten Brüchen gekennzeichneten Charakter der politischen Laufbahn zurückzuführen sind. Gyula Szekfű (1883–1955) betonte auch, dass diese Laufbahn mit dem „allgemeinen europäischen Interesse“ verflochten war. Die ungarische und österreichische Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts hatte diese dagegen lediglich in auf die Habsburger und Türken bezogener, enger politischer Relation untersucht. Bedeutende Veränderungen brachten die Konferenz von Vaja im Jahre 1975 und die internationalen Konferenzen im Jahre 1978 mit sich. Die ungarischen, französischen und österreichischen Facharbeiten, die die europäischen Zusammenhänge und die gesellschaftlichen Grundlagen der Politik von Thököly erschlossen, formulierten mehrere neue Fragen.

Die Verfasserin stellt fest, dass man sich der Politik von Thököly in Kenntnis des Charakters der Zeit nähern kann. In der Geschichte Europas und Ungarns ist der Zeitabschnitt zwischen dem Westfälischen Frieden und dem Frieden von Utrecht gleichermaßen bestimmend. Die Machtverhältnisse erfahren eine Umorganisation, das Osmanische Reich, das seit anderthalb Jahrzehnten Zweidrittel des Landes besetzt, wird zurückgedrängt, das Habsburgerreich wird zu einer Großmacht, Ungarn bringt seine Interessen durch Kompromisse mit der zentralen Politik und im Freiheitskampf zur Geltung, während sich sämtliche Mächte Europas für die Herausbildung einer Kräfteüberlegenheit oder eines Machtgleichgewichtes und einer Stabilität einsetzen. Eine mit raschen Veränderungen verlaufende kürzere Periode dieses langen Prozesses fällt mit der politischen Tätigkeit von Thököly zusammen. Die Studie überblickt die raschen Veränderungen der Jahre 1678–1684.

1678 ist es das grundlegende Interesse der mitteleuropäischen Region, dass die Krise, die das Königliche Ungarn durchdringt, beseitigt wird. Diese Krise wurde vor allem durch den Versuch von Kanzler Johann Paul Hoher (1616–1683) und seinem Kreis verursacht, der versucht hatte, die ungarische Verfassung aufzuheben und das Land mit willkürlichen Mitteln in das Reich einzugliedern. Die Krise wurde dann zudem von den ständigen türkischen Einfällen, den ständigen Einfällen der Landflüchtigen, die infolge der politischen und religiösen Verfolgungen an die Grenze zu Siebenbürgen geflohen waren, und der Ostpolitik Frankreichs, das mit der Casa Austriaca kämpfte, enorm vertieft. Die Krise wurde dann – nach verschiedenen erfolglosen Versuchen – vom jungen Imre Thököly, dem evangelischen Grafen von Késmárk (Käsmarkt) in die Richtung einer

Lösung gewandt, der aus einer der reichsten Familien des hohen Adels des Königreichs stammte und in Siebenbürgen aufgewachsen war. Im Herbst 1678 nutzte er das siebenbürgisch-französisch-polnische Bündnis und eroberte in einem bravourösen Feldzug mit Hilfe von ungarischen Regimenten und französischen, sowie polnischen Hilfstruppen fast den gesamten nördlichen Teil des Königlichen Ungarns. Daraufhin modifizierte auch die Habsburg-Regierung den politischen Kurs: sie überließ Thököly einige Komitate des ohnehin unregierbar gewordenen Oberungarns und stellte die Verfassung des Königreichs wieder her.

1681 wurde im Interesse der Abwendung des drohenden türkischen Angriffs und auf Initiative des Heiligen Stuhls, der die Ordnung der ungarischen Verhältnisse gewünscht hatte, vom Kaiser und König von Ungarn, Leopold (1655–1705), in Sopron (Ödenburg) der Landtag zusammengerufen, es kam zur Palatinwahl, und zahlreiche Reformen wurden beschlossen. Es ist eine viel diskutierte Frage der ungarischen Geschichtsschreibung, warum Thököly den Kompromiss des Landtags zwischen der Habsburg-Dynastie und dem ungarischen Hochadel nicht akzeptierte. Die Verfasserin betont die sich landesweit auswirkenden Interessen der bestimmenden Gesellschaftsgruppen im politischen Lager von Thököly. Die Interessen des zumeist evangelischen (A. B.) und reformierten (H. B.) gebildeten Adels und des Bürgertums, das am freien, nicht mit österreichischen Monopolen begrenzten Handel interessiert war, sowie die Interessen des Kriegsvolks von etwa 20 Tausend Mann wurden von den Gesetzen, die die Religionsausübung der Protestanten nur mit der Aufrechterhaltung des Gutsherrenrechtes genehmigten, nicht befriedigt. Und diejenige bisher nicht untersuchte Tatsache, dass nämlich Kanzler Hoher und seine Gruppe ein Indigenat, ungarischen Adelsstand erhalten hatte, machte das Zur-Geltung-Kommen der staatlichen Selbstbestimmung fragwürdig.

Das Jahr 1682 wird von der Fachliteratur aus dem Gesichtspunkt des türkischen Bündnisses von Thököly begründet als ein entscheidendes Jahr angesehen. Die Verfasserin gibt einen Überblick über die bisher außer Acht gelassenen Pläne von Thököly gegen die Türken. Sie hebt hervor, dass er zeitgleich mit Frankreich, Polen, der Habsburg-Regierung und dem Pascha von Buda (Ofen) Kontakt hielt und die Bitte des kaiserlichen Hofes, das den türkischen Frieden verlängern wollte, akzeptierte, nach der er zwischen der Habsburg-Regierung und der türkischen Pforte vermitteln sollte. Die Studie legt auch dar, warum sich Thököly für die Türken entschied, die auch er als den „größten Feind“ bezeichnet hatte. Sie hebt denjenigen Punkt der Ahtnamena hervor, in deren Sinne die Interessen des anerkannten Oberungarns und derjenige Anspruch, dass er auf dem von den Türken besetzten Gebiet Truppen rekrutieren darf, in den Frieden, der den Krieg abschloss, eingefasst werden. Die türkischen Truppen dagegen zündeten in der Landesinvasion die ungarischen Dörfer nicht an, nahmen keine Kriegssteuer und keine Gefangenen, plündern nicht und beordern die Töchter der Bevölkerung nicht zum Dienst des Paschas ein.

Bezüglich der Jahre 1683–84 legt die Studie dar, dass Thököly mit Hilfe von König Jan Sobieski und Herzog Karl von Lothringen mit seinen Truppen ins Lager der Heiligen Liga hinüberwechseln wollte. Thököly war bewusst, dass es ein hoffnungsloses Unterfangen wäre, zwischen zwei Großmächten ohne die Unterstützung der westlichen Mächte mit einer selbständigen Politik aufzutreten. In seinem Manifest an die Völker der Welt (1684) stellte er richtig fest, dass er eine tragische Rolle übernommen hatte. Nachdem er vom Pascha von Várad (Wardein) im Herbst 1685 gefangen genommen wurde, löste sich sein Hof auf und seine Armee kämpfte nun unter kaiserlichen Fahnen gegen die Türken. Die Pforte erkannte jedoch ihren Irrtum, Thököly erlangte seine Freiheit zurück und organisierte aus Bruchteilen seiner Regimenter ein Heer. Seine frühere Bedeutung und Macht erlangte er aber nicht mehr zurück. Manchmal gelang es ihm trotzdem, die Verhältnisse des Landes bestimmend zu gestalten. Für seinen bravourösen Sieg in der Schlacht von Zernyest (Zernescht, 1690) bekam er den Namen „ungarischer Hannibal“; die Landesversammlung von Kereszténysziget (Grossau) wählte ihn zum Fürsten von Siebenbürgen. Sein Sieg trug dazu bei, dass Kaiser Leopold das Diplom herausgab, das die Selbstbestimmung des Fürstentums Siebenbürgen, das unter die Leitung der Zentralregierung des Reiches gelangt war, teilweise gewährleistete. Er verhandelte mit den rumänischen Woiwoden. Seine Biografie wurde von Jean Leclerc verfasst: ein einzigartiger Bucherfolg. Der französischen Ausgabe folgte 1693–1694 eine englische Übersetzung. Die zweite illustrierte Ausgabe fand sich auch unter den Büchern von John Locke. Seinem Biografen zufolge interessierte sich ganz Europa seit langen Jahren für seine Person. Die tragische Laufbahn dieser äußerst begabten historischen Persönlichkeit ist ein Exempel für das Schicksal der kleinen mitteleuropäischen Völker.

Статья ставит своей задачей пробудить внимание читателя и на основании специальной литературы и вновь вскрытых архивных источников анализирует взаимозависимость между политической карьерой Имре Тёкёли и изменениями в политическом переустройстве европейских государств в период правления князя Имре Тёкёли (1657–1705 гг.).

Проанализировав специальную литературу, посвященную характеристике личности Тёкёли, автор констатирует, что крайние положительные и отрицательные оценки большей частью поверхностного характера, даже в придворной историографии распространены в международном масштабе, и представляют собой едва опознаваемый обширный материал источников, что объясняется многогранной политической карьерой Тёкёли и ее неожиданными сломками. Историограф Дьюла Секфю (1883–1955) подчеркивал и то, что эта карьера „переплелась с всеобщими европейскими интересами,” венгерская и австрийская историография изучала жизненный путь Тёкёли всего лишь в узко взятой политической трактовке отношений Габсбургов и турок. Значительные перемены произошли всего лишь в работах 1975 года и на международных конференциях 1978 года. Венгерские, французские и австрийские научно-исторические работы, вскрывавшие обще-европейские взаимозависимости и социальные основы политики Тёкёли, выдвинули также и несколько новых вопросов.

Автор констатирует, что политика Тёкёли может рассматриваться только при знании характера эпохи. В истории Европы и Венгрии является одинаково определяющей эпоха, заключенная между Вестфальским и Утрехтским миром. Перестраиваются политико-державные соотношения сил, оттесняется Османская империя, которая оккупировала две трети страны в течение полутора столетий, Габсбургская Монархия становится великой державой. Венгрия за счет компромиссов, заключаемых с центральными политическими силам, и в освободительной борьбе осуществляет свои интересы, в то время как все державы Европы вступают в борьбу за достижение превосходства сил или за создание державного равновесия и за стабилизацию его. Небольшой отрезок этого длинного исполненного динамическими переменами процесса, совпадает с политической деятельностью Тёкёли. В настоящей работе рассматриваются динамические перемены периода 1674–1684 годов.

В 1678 году основные интересы центрально-европейского региона направлены на ликвидацию кризиса, охватившего всю Королевскую Венгрию, причиненного главным образом канцлером Иоанном Паулем Хохером (1616–1683 гг.) и его окружением, упразднившим конституцию Венгрии и пытавшимся самовластными методами вклинить страну в империю. Кроме того этому содействовали постоянные набеги турок, регулярные погромы скипальцев, из-за политических и религиозных преследований укрывавшихся на границе Трансильвании, и в конце концов окончательно углублению кризиса содействовала восточная политика Франции, воевавшей с Каза Австрией. После различных безуспешных попыток решения кризиса воспитывавшийся в Трансильвании отпрыск одного из наиболее знатных семейств Королевства, кешмаркский граф-евангелист юный Имре Тёкёли повернул кризисное положение страны в сторону разрешения кризиса. Осенью 1678 года, воспользовавшись трансильванско-французско-польским союзом, венгерские полки, при поддержке французских и польских подсобных войск в бравурном военном походе захватили почти всю северную часть Королевской Венгрии В ответ на это правительство Габсбургов также произвело перемену курса в своей политике. Тёкёли получил разрешение на правление несколькими комитатами Северной Венгрии, которые стали неуправляемыми для Габсбургов, и восстановили конституцию Королевства.

В 1681 году в интересах защиты от угрозы турецкого нападения, по поощрению также Святого Престола, желавшего урегулирования отношений в Венгрии, император Леопольд и венгерский король (1655–1705) созвали государственное собрание в городе Шопрон, на котором был избран наместник венгерского короля и провозглашен ряд реформ. Давним

спорным вопросом в венгерской историографии является вопрос о том, почему Тёкёли не принял компромисса, заключенного между династией, Габсбургов и государственным собранием венгерских высших сословий. Автор статьи подчеркивает интересы определенных общественных групп, игравших решающую роль в лагере Текели. Интересы свободной торговли, неограничиваемой австрийскими монополиями, большей частью евангелистское и реформатское образованное дворянство и мещанство, а также претензии 20-ти тысячного воинства не были удовлетворены законами, поддерживавшими отправление протестантской религии только при поддержке феодального права. Однако до сего времени не был исследован тот факт, что канцлер Хохер и его группа получили индигенатус - венгерское дворянство, что ставило под сомнение осуществление государственного самоопределения.

1682 год в специальной литературе обоснованно считается решающим годом с точки зрения союза Тёкёли с турками. Автор исследует оставшиеся до сих пор без внимания планы Тёкёли, направленные против турок. Он подчеркивает, что князь Тёкёли, коорый одновременно поддерживал связь с Францией, Польшей, правительством Габсбургов и с будайским пашой, согласился на продление просьбы двора канцлера, работавшего над продлением мира с турками с целью посредничества между правительством Габсбургов и турецкой портой. Исследователь показывает, почему Тёкёли принял решение встать на сторону турок, которых он называл своим „самым заклятым врагом.“ Автор указывает на тот пункт „атнаме“, в согласии с которым по условиям мира, завершившего войну, включат признанные интересы Северной Венгрии, и требование того, что Тёкёли может вербовать войска на территории, оккупированной турками. Турецкие войска в свою очередь обязывались во время оккупации, захлестнувшей страну, не поджигать венгерские деревни, не собирать военного налога, не забирать рабов, не грабить и не требовать в наложницы турецкому паше венгерских девушек.

Статья показывает, что в 1683–1684 годах Тёкёли, воспользовавшись помощью польского короля Яна Собьеского и герцога Карла Лотарингского, намеревался перейти со своими войсками в лагерь Святой Лиги. Он понимал, что между двумя великими державами пытаться опираться на свои только силы без поддержки западных держав дело безнадежное. В своем обращении к народам мира (1684 год) он правильно высказал, что взялся играть трагическую роль. После того, как паша Варада осенью 1685 года захватил его в плен, его двор прекратил свое существование, а его армия сражалась против турок под знаменами кайзера. Порта, признав свое заблуждение, вернула свободу Тёкёли, после чего он без промедления, из остатков своих полков сформировал армию, но прежнего значения и власти он уже достичь не смог. И все же время от времени он сумел деятельно вмешиваться в дела страны. За браваурную победу в битве при Зерньешт (1690) он получил прозвище „венгерский Ганнибал“, государсвенное собрание, состоявшееся в Керестеньсигете, избрало его князем Трансильвании. Его победа содействовала тому, что кайзер Леопольд передал Диплом, отчасти обеспечивающий самоопределение Трансильванского Княжества, очутившегося под управлением центрального правительства. Вел Тёкёли и переговоры с румынскими воеводами. Биография его, написанная Жаном Леклерком, завоевала небывалый успех. Вслед за французским изданием в 1693–1694 годах был издан перевод на английском языке. Второе иллюстрированное издание этой книги находилось также и среди книг Джона Локка. Согласно автору статьи биографией и личностью венгерского князя Тёкёли интересуется вся Европа. Трагический жизненный путь этого чрезвычайно талантливого исторического деятеля вызывал всеобщую симпатию, ибо личность его олицетворяла судьбу малых народов центральной Европы.